

## Parth İdaresi Altındaki Mezopotamyada Bir Yahudi Yönetimi: Asinaeus ve Anilaeus

A Jewish Administration in Parthian Mesopotamia: Asinaeus and Anilaeus

**Dr.Öğr.Üyesi Okan Açıl**

Erzurum Teknik Ü.  
Edebiyat Fakültesi  
Türkiye



**Araştırma Makalesi**  
Research Article

**Geliş** : 24.10.2024

**Kabul** : 11.12.2024

**Yayın** : 31.12.2024

Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.



### Özet

Tarihi süreç içerisinde Yahudiler, çeşitli dönemlerde ve bölgelerde farklı yerleşimler kurmuştur. Bu yerleşimlerin büyük bir kısmı, sürgün veya gönüllü yerleşme gibi dağılmalar neticesinde ortaya çıkmıştır. Oluşan yerleşimlerin bir kısmı Yahudiler tarafından idare edilebilmişken büyük bir kısmı Yahudi olmayan devlet ve yöneticilerin idaresi altında bulunmuştur. Bahse konu yerleşimlerin en eski ve en önemlilerinden biri kökenleri MÖ VIII. yüzyıla kadar dayandırılabilen Babil Yahudi diasporasıdır. Bu diasporanın sonraki dönem mensupları, buldukları bölgede birtakım idari organizasyonlar da oluşturmuştur. Bu çalışmada, belirtilen organizasyonlardan birini oluşturan Asinaeus ve Anilaeus kardeşlerin faaliyetleri ele alınmıştır. Literatürde pek fazla müstakil çalışmaya konu edilmemiş olan kardeşlerin faaliyetleri, Parth idaresinin kendilerine meşruiyet kazandırması, kardeşlerin yönetim sahası ve görevlerinin türü soruları üzerinden incelenmiştir. Çalışmanın sonuçları arasında Asinaeus ve Anilaeus'un meşruiyet kazanmasında genelde Parth Devleti'nin idari organizasyonundan kaynaklanan bazı problemlerin ve özelde III. Artabanus döneminin istikrarsız bir dönem olmasının etkili olduğu görölmüştür. Ayrıca dönemin ticaret güzergahlarının asayişinin sağlanması da konu üzerinde etkilidir.

**Anahtar Kelimeler:** Eskiağ tarihi, Yahudi, Diaspora, Parth, Asinaeus, Anilaeus.

### Abstract

Throughout history, Jews have established settlements in various regions, often due to exile or voluntary migration. Many of these settlements were governed by non-Jewish rulers, though some were managed by Jews. One of the most significant Jewish diasporas is the Babylonian diaspora, which dates back to the 8th century BCE. In later periods, members of this diaspora created administrative structures in their regions. This study focuses on the activities of the brothers Asinaeus and Anilaeus, who formed such an organization. The research explores how the Parthian administration legitimized their rule, the scope of their governance, and the nature of their duties. The findings suggest that their legitimacy was influenced by issues within the Parthian administrative system and the instability of the reign of Artabanus III. Additionally, the maintenance of order along key trade routes during this period played a crucial role in their activities.

**Keywords:** Ancient history, Jew, Diaspora, Parth, Asinaeus, Anilaeus.

## Giriş

Yahudiler tarih içerisinde, dünyanın farklı bölgelerinde çeşitli yerleşimler kurmuştur. Bu yerleşimler zaman zaman Yahudiler tarafından tesis edilen veya onlar tarafından yönetilen çeşitli idari organizasyonlara dönüşebilmiştir. Bahse konu bu yapılardan bir tanesi de eskiçağ tarihi içerisinde, MS I. yüzyılda Parth (Arsakid) idaresi altında bulunan Mezopotamya'da, Babil (Babylonia) Yahudi diasporası mensubu olan Asinaeus ve Anilaeus<sup>1</sup> adlı kardeşlerin oluşturduğu ve yaklaşık MS 20-35 yılları arasında yönetiminde buldukları yapıdır.

Asinaeus ve Anilaeus'un kurduğu ve idare ettiği organizasyon hakkında mevcut bilgilerin temelini Yahudi tarihçi Flavius Iosephus (yak. MS 37-100) oluşturmaktadır. Iosephus'un kardeşlere dair anlatısı, dünyanın yaratılışından MS 66 yılında başlayan Büyük İsyana'ya kadar geçen süre içerisinde Yahudi tarihini anlattığı *Antiquitates Iudaeorum* adlı eserinde<sup>2</sup> yer almaktadır. Bilindiği kadarıyla Asinaeus ile Anilaeus ve faaliyetleri hakkında Iosephus'tan başka kaynaklık eden bir eser mevcut değildir. Bu durum, her ne kadar yazar Helenistik ve Roma dönemleri Yahudi tarihinin en önemli kaynağı konumunda olsa da anlatının tarihsel gerçekliği noktasında bazı şüpheler oluşturmaktadır. Zira Iosephus, MS 37 yılında dünyaya gelmiş ve bilindiği kadarıyla hayatının büyük kısmını Yahudiye ve Roma'da geçirmiştir.<sup>3</sup> Dolayısıyla, MS 20-35 yılları arasında faaliyet gösteren Asinaeus ve Anilaeus'un yaşadığı döneme şahitlik etmemiş ve hadiselerin yaşandığı coğrafyaya da uzak kalmıştır. Ayrıca Iosephus'un tarihsel anlatısı ile ilgili de birtakım problemler bulunmaktadır. Nana, Iosephus'un amaçları doğrultusunda yer yer yanlış davranabildiğinden ve bazen Yahudileri yüceltmek amacıyla gerçekleri çarpıtabildiğinden bahsetmektedir.<sup>4</sup> Çoban, yazarın bazı noktalarda Yahudi kahramanları yücelttiğini ve bazen ise Yahudi kahramanların kusurlarını sansürlediğini belirtmektedir.<sup>5</sup> Demir ve Özer, yazarın bazı noktalarda tarihlendirme ve isimlendirmeler hususunda hatalar yaptığını dikkat çekmektedir.<sup>6</sup> Atkinson ise Iosephus'un kişisel amaç ve arzularının yer yer anlatısı üzerinde etki ettiğine işaret etmektedir.<sup>7</sup> Iosephus'un hayatıyla ilgili detaylar ve tarih yazımı ile ilgili işaret edilen zayıf noktaları, anlatının güvenilirliği üzerindeki mevcut şüpheleri daha ileri bir noktaya taşımaktadır.

<sup>1</sup> Kardeşlerin isimleri Iosephus'ta (AJ 18.314) Asinaeus ve Anilaios olarak görülmektedir. Bu çalışmada eserin şu nüshası kullanılmıştır: Josephus, "Jewish Antiquities, Books XVIII-XX" in *Nine Volumes*, çev. Louis H. Feldman (Londra: William Heinemann, 1965), 9. Eser bu noktadan sonra Joseph. AJ şeklinde kısaltılarak gösterilecektir. Büchler, Anilaios adının Yahudi literatüründe geçen Hanilai ismiyle aynı olduğunu savunmakta ve kardeşleri bu bağlantı sebebiyle Anilai ve Asinai olarak anmaktadır (A. Büchler, "Anilai and Asinai", *The Jewish Encyclopedia*, ed. Isidore Singer (New York: Funk and Wagnall Company, 1901), 1: 604). Çalışmada bu isimlendirmelerden ziyade modern literatürde genel kabul gören ve kullanılan Asinaeus ve Anilaeus adlandırması benimsenmiştir.

<sup>2</sup> Kardeşler ile ilgili anlatı eserin 18. Kitabının 310-378 (18.9.1-9) kısımları aralığında yer almaktadır.

<sup>3</sup> Iosephus'un hayatı için bk. Muzaffer Demir & Ebru Özer, "Titus Flavius Iosephus'un Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13/75 (2020): 240-244. Konuyla ilgili detaylı bilgi için ayrıca yazarın otobiyografi niteliğindeki eseri *Vita*'ya da bakılabilir. Eser için bk. Josephus, "The Life, Against Apion" in *Eight Volumes*, çev. H. St. J. Thackeray (Londra: William Heinemann, 1926), 1: 2-161.

<sup>4</sup> Mahmut Nana, *Yahudi Tarihi*, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge, 2008), 472, 474.

<sup>5</sup> Bekir Zakir Çoban, "Hıristiyanlık Öncesi Yahudilik Tarihi Bağlamında Josephus Flavius", *Bütün Yönleriyle Yahudilik (Uluslararası Sempozyum, Ankara, 18-19 Şubat 2012)*, (Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2012), 262.

<sup>6</sup> Demir & Özer, "Titus Flavius Iosephus'un Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği", 249.

<sup>7</sup> Kenneth Atkinson, *A History of the Hasmonean State: Josephus and Beyond* (Londra: Bloomsbury, 2016), 4.

Iosephus'un hayatı ve tarih yazımı ile ilgili işaret edilen hususlara rağmen anlatı özelinde yapılan değerlendirmeler, anlatının tarihsel güvenilirliği noktasında bir şüpheye yer bırakmamaktadır. Zira belirtildiği üzere Iosephus, kardeşlere dair anlatıya yer verdiği eserinde dünyanın yaratılışından itibaren Yahudi tarihini ele almaktadır. Dolayısıyla kendi döneminden önceki konularla ilgili kaynaklara erişimi olması gerekmektedir. Berthelot, bir din görevlisi (kohen) ve komutan olarak görev yapan Iosephus'un, bir Yahudiyeli ve dinî aristokrasinin bir üyesi olması sebebiyle kendi döneminden beri kayıp olan bazı kaynaklara erişimi olmasını oldukça muhtemel görmektedir.<sup>8</sup> Smith bu doğrultuda, Iosephus'un anlatıyı Aramice bir kaynaktan almış olma ihtimaline işaret etmektedir. Ayrıca anlatıda kardeşlerin başlarına gelenlerin, folklorik bir motifin Yahudi versiyonu olduğu tespitinde bulunmaktadır. Bu motifin, kardeşlerin faaliyetleri bağlamında, kendisine uymayan bir hikâye ile çerçevelendiğini belirterek, motif ile hikâyenin uyumsuz olması durumunu anlatının temelde güvenilir olmasına delil olarak görmektedir. Öte taraftan kardeşlerin faaliyetlerinin, Parth idaresi altındaki güney Mezopotamya'nın yapısına uygun olduğunu da belirtmektedir.<sup>9</sup> Babil Yahudileri üzerine derinlemesine araştırmalar yapan Neusner ise Tabler'e atıfla, anlatının Mezopotamya Yahudileri arasında bir sözlü gelenek olduğunu belirtmekte ve Iosephus'un bu sayede anlatıya erişebildiğine işaret etmektedir. Ayrıca yazarın Babil'e dair anlatılarında genellikle isabetli olduğunu vurgulayarak anlatının güvenilirliğinden şüphe etmediğini belirtmektedir.<sup>10</sup> Bivar, anlatının Parth Devleti bünyesinde hüküm süren yerel özerkliğin kapsamı hakkında öğretici bir yorum sunduğu değerlendirmesini yaparak dolaylı yoldan da olsa anlatıyı güvenilir kabul etmektedir.<sup>11</sup> Benzer şekilde Frye, anlatının MS I. yüzyılda Parth idaresi altındaki Babil'deki Yahudi yerleşiminin önemini göstermesine vurgu yapmakta<sup>12</sup> ve dolayısıyla anlatıyı güvenilir kabul etmektedir.

Sunulan ve çoğaltılması mümkün olan dayanaklar, Asinaeus ve Anilaeus anlatısının tarihi güvenilirliği üzerinde bir şüphe bulunmadığına işaret etmektedir. Ancak bu duruma rağmen kardeşlerin kurduğu yapıya Parth idaresinin nasıl ve neden müsaade ettiği ile yapının mahiyeti gibi konular üzerinde bazı soru işaretleri bulunmaktadır. Asinaeus ve Anilaeus kardeşler ile faaliyetleri konusuna Türkçe literatürde sadece Kütük, Nusaybin Yahudilerini konu edindiği çalışmasında<sup>13</sup> kısa şekilde değinmiştir. Yabancı literatürde ise bu çalışmada da kullanılan ve kaynakçada sunulan, kardeşlere ve faaliyetlerine dair ansiklopedi maddeleri ve müstakil olmayan genel bölge-devlet tarihleri içerisinde bazı kısımlar bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalarda, daha çok mevcut durum ortaya konulmuş, kardeşlerin meşruiyet ve hâkimiyet alanı meseleleri derinlemesine ele alınmamıştır. Bu noktada çalışmada öncelikle, pek fazla müstakil çalışmaya konu olmamış Asinaeus ve Anilaeus kardeşlerin faaliyetleri hakkında kaynaklara dayalı bilgi

<sup>8</sup> Katell Berthelot, *In Search of the Promised Land? The Hasmonean Dynasty Between Biblical Models and Hellenistic Diplomacy*, çev. Margaret Rigaud (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2018), 78.

<sup>9</sup> Morton Smith, "Asinaeus and Anilaeus", *Encyclopaedia Iranica*, ed. Ehsan Yarshater (Londra: Routledge, 1987), 2: 765.

<sup>10</sup> Jacob Neusner, *A History of the Jews in Babylonia I: The Parthian Period* (Leiden: Brill, 1965), 51, dipnot 1.

<sup>11</sup> A. D. H. Bivar, "The Political History of Iran Under the Arsacids", *The Cambridge History of Iran*, ed. Ehsan Yarshater (Cambridge: Cambridge University Press, 2006) 3: 69.

<sup>12</sup> Richard N. Frye, *The History of Ancient Iran* (Münih: Oscar Beck, 1984), 232.

<sup>13</sup> Ahmet Kütük, "Tarihi Süreç İçerisinde Nusaybin Yahudileri", *İslami İlimler Dergisi*, 10/2 (2015): 96, 98.

verilmesi amaçlanmaktadır. Sonrasında ise kardeşlerin Parth idaresi nezdinde meşruiyet kazanmasının sebepleri açıklanmaya ve ayrıca sahip oldukları idari organizasyonun türü üzerinde bir tespitle bulunulmaya çalışılacaktır.

## 1. Babil Yahudi Diasporasının Oluşumu ve Parth İdaresi Altına Girişi

Diaspora kelimesi modern sözlüklerde, “Yahudilerin kendi yurtları dışında, yabancı ülkelerde yerleşen kolları” olarak tanımlanmaktadır.<sup>14</sup> İfade, köken olarak eski Yunancadır ve “dağılma” kelimesinden gelmektedir. Bu bağlamda modern Filistin ve İsrail bölgeleri dışında kalan Yahudi toplulukları nitelemek amacıyla kullanılmaktadır.<sup>15</sup> Stern, mevcut tanımlamayı derinleştirerek bahse konu dağılmanın sürgün gibi zorunlu dağılmalardan farklı olduğunu ve Yahudi ahalinin gönüllü olarak dağılması için kullanılması gerektiğini belirtmektedir.<sup>16</sup>

Tarih boyunca farklı bölgelerde çok sayıda Yahudi diasporası kurulmuştur. Babil Yahudi diasporası bunların en eski ve en önemlilerinden biridir. Mezopotamya’da, Dicle (Tigris) ve Fırat (Euphrates) nehirleri arasında bulunan antik bir yerleşim yeri olan Babil, günümüzde yaklaşık olarak modern Irak’a tekabül etmektedir. Oldukça uzun bir geçmişe sahip olan Babil’den bahseden en erken belge Akadlı Sargon (MÖ 2334-2279) dönemine tarihlendirilmektedir.<sup>17</sup> Tarihi belgelerde ortaya çıkışı MÖ III. binyılın ikinci yarısına kadar dayandırılabilen Babil’e, Yahudilerin yerleşmesi en erken MÖ 722 yılında İsrail Krallığı’nın, Asur Kralı V. Salmanassar (MÖ 727-722) tarafından ele geçirilmesi ve çok sayıda Yahudinin yerinden edilmesine kadar dayandırılmaktadır.<sup>18</sup> Bu hadise ile birlikte Babil’e ilk defa nispeten küçük bir Yahudi grubun yerleştiği düşünülmektedir. Ancak Yahudilerin Babil’e yerleşmesinin esas başlangıcı, MÖ VI. yüzyılda Yahuda Krallığı’nın, Yeni Babil Devleti Kralı II. Nebukadnezzar (MÖ 605-562) tarafından yıkılmasıdır. İki devletin mücadeleleri kapsamında yıkılıştan önce MÖ 597 yılında ve sonra yıkılışla birlikte MÖ 586 yılında Yahuda Krallığı’nın yöneticileri ile ahalisinin büyük bir kısmı Babil sürgününe gönderilmiştir.<sup>19</sup>

Yahudiler üzerindeki Babil hâkimiyeti, MÖ 538 yılında Pers (Akhaimenid) Devleti Kralı Büyük Kyros’un (II. Kyros, MÖ 559-530) Babil Krallığı’nı ele geçirmesiyle sona ermiştir. Büyük Kyros, bölge hâkimiyetini elde etmesinin ardından idaresi altına geçen tebaaya karşı farklı bir politika izlemiş ve esaret altında bulunan halkların kendi bölgelerine dönmelerine izin vermiştir. Elbette bu halklar arasında, Babil sürgününde bulunan Yahudiler de bulunmaktadır. Yahudiler

<sup>14</sup> İlhan Ayverdi, “Diyaspora”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı İktisadi İşletmesi, 2010), 293.

<sup>15</sup> Paul Johnson, *Yahudi Tarihi*, çev. Filiz Orman (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2001), 676; Umut Dinç, “Küçük Asya’da Antik Bir Sinagog: Sardis Sinagogu” *OANNES Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5/2 (2023): 819.

<sup>16</sup> Menahem Stern, “Diaspora”, *Encyclopaedia Judaica*, ed. Fred Skolnik (Detroit: Thomson Gale, 2007), 5: 637.

<sup>17</sup> Alisa Douer, *Jews of Iraq* (Berlin: Logos, 2017), 28; Willard Gurdon Oxtoby, “Babylonia”, *Encyclopaedia Judaica*, ed. Fred Skolnik (Detroit: Thomson Gale, 2007), 3: 24.

<sup>18</sup> İsrail Krallığı’nın yıkılması ve halkının sürgün edilmesine dair Eski Ahit’te yer alan anlatı için bk. 2. Krallar 17:1-6. Çalışmada Eski Ahit’in şu nüshası kullanılmıştır: “Eski Antlaşma (Tevrat ve Zebur)”, *Kutsal Kitap ve Deuterokanonik Kitaplar* (Kore: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2015), 1-1109.

<sup>19</sup> Douer, *Jews of Iraq*, 30; Nissim Rejwan, *The Jews of Iraq* (Colorado: Westview Press, 1985), 8-9. Yahuda Krallığı’nın ele geçirilmesi, tapınağın yıkılışı ve ahalinin sürgüne gönderilmesi hakkında bk. 2. Krallar 25:1-29; 2. Tarihler 36: 1-21; Yeremya 52:1-30. İsrail ve Yahuda Krallıklarının kuruluş ve yıkılışları hakkında ayrıca bk. Michael Brenner, *Kısa Yahudi Tarihi*, çev. Sevinç Altınçekiç (İstanbul: Alfa Tarih, 2011), 12-13.

ayrıca, yıkılmış olan tapınağın yeniden inşa edilmesi izni de almıştır. Böylece Babil sürgününde bulunan Yahudiler, tapınağı yeniden inşa etme sürecinde çeşitli kabileler halinde modern Kudüs kentine geri dönmeye başlamış ve kabaca MÖ 586 yılında başlayan Babil sürgünü yaklaşık elli yıl sonra sona ermiş olmaktadır. Ancak bu noktada Büyük Kıros'un verdiği izne rağmen Babil'de bulunan Yahudilerden, sayısı bilinmeyen bir kısmı geri dönmeme ve Babil'de yaşamaya devam etme kararı almıştır. Babil Yahudi diasporasının çekirdeği bu noktada oluşmaktadır.<sup>20</sup> Bahse konu grubun yerleşme kararı alması, yukarıda sunulan dağılıma ve zorunlu olmayan gönüllü dağılıma tanımlamalarının tümünü kapsamaktadır.

Geri dönmeyerek Babil'e yerleşme kararı alan Yahudilerin bu tercihlerinin çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bu durum, sürgüne giden Yahudilerin bir süredir Babil'de yerleşik ve refah içinde olmaları, ticaret ve ziraat ile ilgilenmeleri, dönüşün uzun ve tehlikeli bir yolculuk gerektirmesi ile geri dönülecek bölgede en azından başlangıçta kendilerini zorlu bir hayat beklemesi gibi gerekçelerle açıklanabilmektedir.<sup>21</sup> Belirtilen ve geneli maddi olan makul açıklamaların yanında hadisenin teolojik bir motivasyonu da bulunmaktadır. Zira Eski Ahit'te Yeremya, sürgünde bulunanlara Yahudi Tanrısı tarafından gönderilen şöyle bir mesaj iletmıştır:

*Evler yapıp içine oturun, bahçe dikip ürünlerini yiyin. Evlenin, oğullarınız, kızlarınız olsun. Oğullarınızı, kızlarınızı evlendirin. Onların da oğulları, kızları olsun. Orada çoğalın, azalmayın. Sizi sürmüştüğüm kentin esenliği için uğraşın.*<sup>22</sup>

Pers idaresi altında bulunan Babil diasporası Yahudileri, sonraki süreçte Parth idaresi altına geçene kadar farklı yönetimleri tecrübe etmiştir. Bunlardan ilki MÖ 331 yılında Pers Devleti'ni ve bölgeyi ele geçiren Makedonyalı Büyük İskender'in (III. Aleksandros, MÖ 336-323) hâkimiyetidir. Büyük İskender'in MÖ 323 yılında gerçekleşen ölümünün ardından ise generalleri (diodokhoi) arasında bir haleflik mücadelesi başlamıştır. MÖ 281 yılına kadar süren mücadeleler neticelendiğinde İskender'in toprakları üzerinde farklı devletler kurulmuş haldedir. Babil ve buradaki Yahudi diasporası, nihayetinde Suriye merkezli Seleukos Devleti'nin hâkimiyet sahası içerisinde kalmıştır.<sup>23</sup>

Babil Yahudilerinin Parth idaresine geçişi Seleukos hâkimiyetinin ardından gerçekleşmiş bir hadisedir. Devlet öncesi tarihleri daha eskiye dayanmakla birlikte<sup>24</sup> Parth Devleti'nin, İskit veya

<sup>20</sup> Brenner, *Kısa Yahudi Tarihi*, 24-25; Douer, *Jews of Iraq*, 30, 32; Mary Smallwood, *The Jews Under Roman Rule from Pompey to Diocletian* (Leiden: Brill, 1976), 120.

<sup>21</sup> Rejwan, *Jews of Iraq*, 15.

<sup>22</sup> Yeremya 29:1-7.

<sup>23</sup> İskender'in Pers Devleti'ni ele geçişi, ölümü ve sonrası yaşanan mücadeleler hakkında bk. R. Malcolm Errington, *Hellenistik Dünya Tarihi MÖ 323-30*, çev. Gülşah Günata (İstanbul: Homer Kitabevi, 2017), 31-78; Susan Wise Bauer, *Antik Dünya İlk Kayıtlardan Roma'nın Dağılmasına*, çev. Mehmet Moralı (İstanbul: Alfa Tarih, 2013), 616-633.

<sup>24</sup> Parthların devlet öncesi tarihi hakkında bk. Edward Dabrowa, "The Arsacid Empire", *The Oxford Handbook of Iranian History*, ed. Touraj Daryaee (Oxford: Oxford University Press, 2012), 168; Frye, *The History of Ancient Iran*, 206-208; Maria Brosius, *The Persians* (Londra: Routledge, 2006), 83-84.

Baktria kökenli<sup>25</sup> I. Arsakes'in (MÖ 248/247-217) MÖ 248/247 yılında Parni kabilelerinin lideri seçilmesi ve kral ilan edilmesiyle kurulduğu kabul edilmektedir. Bu hadisenin yaşandığı dönemde Parthia, Seleukos idaresi altındadır ve bölgenin Seleukos satrabı isyan ederek kendi adına sikke bastırmaya başlamıştır. Kuruluştan yaklaşık on yıl sonra, MÖ 238 yılında, I. Arsakes ve kardeşi Tiridates, isyan eden Seleukos satrabını mağlup ederek Parthia bölgesinin idaresini ele geçirmiştir.<sup>26</sup> Ancak devletin gerçek anlamda güçlenmesi ve genişlemesi, gerçek kurucu kabul edilen I. Mithridates döneminde (MÖ 171-138) gerçekleşmiştir.<sup>27</sup> Babil Yahudileri ile Parthların ilk münasebetleri de bu dönemde yaşanmıştır.

Parth Devleti'ni genişletme hedefleri doğrultusunda hareket eden I. Mithridates, MÖ 158-155 yılları arasında modern batı İrana tekabül eden Media'yı ele geçirmiştir. MÖ 145 yılına gelindiğinde Media'nın merkezi Ekbatana'nın Parth kontrolü altında olduğu görülmektedir. Belirtilen bölgelerin ele geçirilmesi, Parth Devleti ve bölge tarihi için oldukça önemlidir. Zira artık Mezopotamya'ya giden yol I. Mithridates'e açılmış olmaktadır. Harekâtlarına devam eden I. Mithridates, MÖ 141 yılına gelindiğinde Babil dahil olacak şekilde, Mezopotamya'nın büyük kısmını Parth idaresi altına almış durumdadır.<sup>28</sup> Böylece Parth idaresi ile Babil Yahudileri idari anlamda ilk defa karşılaşmış olmaktadır. Ancak bu kalıcı bir hâkimiyet değildir. Bu hadiseden yaklaşık on yıl sonra MÖ 130 yılında Seleukos Kralı VII. Antiokhos Sidetes (MÖ 138-129) Fırat'ın doğusuna bir askerî harekât gerçekleştirmiş ve Babil, bölgenin geri kalanıyla beraber yeniden Seleukos idaresi altına girmiştir.<sup>29</sup> Ancak Babil üzerindeki bu hâkimiyet de uzun soluklu olmamıştır. Dönemin Parth Kralı II. Phraates (MÖ 132-127) MÖ 129 yılında VII. Antiokhos Sidetes'in de hayatını kaybettiği bir mücadeleyle bölgeyi ve Babil'i yeniden Parth hâkimiyeti altına almıştır. Ancak bu defa da bölge satrabının isyan etmesi üzerine Babil'de bir Parth hâkimiyeti kurulamamıştır. Sonrasında bir Parth generali, bölgeyi geri almayı başarmışsa da o da bölgede MÖ 126-123 yılları arasında kendi hâkimiyetini kurma arzusuyla hareket etmiştir.<sup>30</sup> Neticede,

<sup>25</sup> Parth Devleti'nin kurucu grubunun özellikle I. Arsakes'in kökenleri hakkında yapılan güncel çalışmalar, İskit kökenli olunması durumunu kuvvetle vurgulamaktadır. Konuyla ilgili bk. Muzaffer Demir, "Parth (Arsakid) Devleti'nin Kurucusu I. Arsakes'in İskit Kökeni Hakkında Değerlendirmeler", *OANNES Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/2 (2022): 487-518.

<sup>26</sup> Neilson Debevoise, *A Political History of Parthia* (Chicago: The University of Chicago Press, 1938), 9-11; Marek Jan Olbrycht, *Early Arsakid Parthia (ca. 250-165 B.C.)* (Leiden: Brill, 2021), 162; Neilson C.&Pervaneh Pourshariati, *Decline and Fall of the Sassanian Empire* (Londra: I. B. Tauris, 2008), 19; Serhat Pir Tosun, "MÖ. II. Yüzyılda Doğu'daki Süper Güç Parthlar", *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/1 (2021): 2, 6; Vesta Sarkosh Curtis, "The Iranian Revival in the Parthian Period", *The Age of the Parthians*, ed. Vesta Sarkosh Curtis & Sarah Stewart (Londra: I. B. Tauris, 2007), 2: 7.

<sup>27</sup> Charles Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları*, çev. Suat Kemal Anı (Ankara: Dost Kitabevi, 2013), 346; Curtis, "The Iranian Revival in the Parthian Period", 2: 9; Dabrowa, "The Arsacid Empire", 168-169; Tosun, "MÖ. II. Yüzyılda Doğu'daki Süper Güç Parthlar", 6; Uwe Ellerbrock, *The Parthians the Forgotten Empire* (Londra: Routledge, 2021), 22; Neusner, *A History of the Jews in Babylonia I*, 16.

<sup>28</sup> Curtis, "The Iranian Revival in the Parthian Period", 10; Dabrowa, "The Arsacid Empire", 168-169; Debevoise, *A Political History of Parthia*, 26-27; Ellerbrock, *The Parthians the Forgotten Empire*, 29, 31; Neusner, *A History of the Jews in Babylonia I*, 16; Pourshariati, *Decline and Fall of the Sassanian Empire*, 20; Tosun, "MÖ. II. Yüzyılda Doğu'daki Süper Güç Parthlar", 6, 8.

<sup>29</sup> Bivar, "The Political History of Iran Under the Arsacids", 3: 37; Debevoise, *A Political History of Parthia*, 31-32.

<sup>30</sup> Josef Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi*, çev. Mehmet Ali İnci (İstanbul: Telos, 2003), 181; Neusner, *A History of the Jews in Babylonia I*, 16, 20-21.



belirtilen ara dönemin ardından, MÖ 123 yılında Parth tahtına geçen II. Mithridates (MÖ 123-88), Parth Devleti'nin topraklarını Fırat Nehri'ne kadar genişletmiş ve güney Mezopotamya Parthların eline geçmiştir. Bu kapsamda MÖ 122/120 yılında Babil üzerinde, kalıcı şekilde, Parth hâkimiyeti tekrar kurulmuştur. Bu tarihin ardından Babil, Parth Devleti'nin yıkıldığı MS 226 yılına kadar Parth idaresi altında kalmıştır.<sup>31</sup>

II. Mithridates'in Babil'de kalıcı şekilde Parth idaresini tesis ettiği dönemde Yahudiler halihazırda yaklaşık dört yüz elli yıldır burada bulunmaktadır. Elbette Babil'de Yahudilerden başka gruplar da mevcuttur. Her ne kadar Parthlar bölgeyi ele geçirdiğinde Yahudiler ve diğer topluluklar yıllardır bölgede yaşıyor olsa da bölge üzerinde yeni bir egemen bulunmaktadır ve artık onların hükümleri geçerli olacaktır. Bu noktada Babil Yahudilerinin Parth idaresi tarafından ne tür bir muameleye maruz kaldığı sorusu ortaya çıkmaktadır. Konuyla ilgili doğrudan bir bilgi mevcut olmamakla birlikte Parth Devleti'nin, ele geçirilen bölgelerin dinî ve kültürel özellikleriyle pek fazla ilgilenmeme yönündeki genel tutumundan hareketle<sup>32</sup> Yahudilerin Parth idaresi altında özellikle dinî anlamda özgürce yaşadığı ve bir müdahaleye maruz kalmadığı kabul edilmektedir.<sup>33</sup> MS III. yüzyılın neredeyse ikinci yarısına kadar Parth idaresi altında kalacak olan Babil Yahudileri, coğrafi konumları ve kısaca özetlenen tarihsel süreçleri göz önüne alındığında, diğer Yahudi yerleşimlerinin aksine Helenistik etkiden kısmen ve Roma tesirinden neredeyse tamamen uzak kalan ve bu yönüyle farklılık gösteren bir diasporadır.

## 2. Asinaeus ve Anilaeus'un Yaşadıkları Çevre ve Örgütlenmeleri

Parth idaresi altında yaşayan Asinaeus ve Anilaeus'un faaliyet gösterdiği dönemde Parth Devleti'nin idaresinde III. Artabanus (MS 12-38) bulunmaktadır.<sup>34</sup> Bu dönemde Babil Yahudileri, Roma'nın Doğu Akdeniz'de genişlemesi ve özellikle MS 6 yılında modern Kudüs ve çevresinde bir Roma eyaleti kurulması (Provincia Iudaea) sonrasında, Roma idaresi altında bulunmayan büyük Yahudi cemaatlerinden biridir.<sup>35</sup> Doğum tarihleri bilinmeyen kardeşler, Babil'in Nehardea<sup>36</sup> adlı kentinde doğmuştur. Ancak idari faaliyetlerinin MS 20-35 yılları aralığında

<sup>31</sup> Brosius, *The Persians*, 87,90; Dabrowa, "The Arsacid Empire", 170; Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma*, 346; Frye, *The History of Ancient Iran*, 213.

<sup>32</sup> Neusner, *A History of the Jews in Babylonia I*, 11, 15-16.

<sup>33</sup> Brosius, *The Persians*, 125; Frye, *The History of Ancient Iran*, 232; Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi*, 209.

<sup>34</sup> Asinaeus ve Anilaeus'un faaliyet gösterdiği dönemin Parth Kralı olarak modern literatürde II. Artabanus (bk. Ellerbrock, *The Parthians the Forgotten Empire*, 23-24; Leo Dupree Sandgren, *Vines Intertwined* (Massachusetts: Hendrickson Publishers, 2010), 189 v.dğr.) ile III. Artabanus (Bivar, "The Political History of Iran Under the Arsacids", 3: 68-69; Frye, *The History of Ancient Iran*, 232; Isaiah Gafni, "Anilaeus and Asinaeus", *Encyclopaedia Judaica*, ed. Fred Skolnik (Detroit: Thomson Gale, 2007), 2: 164; Smallwood, *The Jews Under Roman Rule from Pompey to Diocletian*, 415) kullanımları görülmektedir. Bu hadise, kardeşlerin faaliyet gösterdiği dönemi değiştirmemektedir. Konu, MS I. yüzyılın ilk yarısında Parth Devleti'nin idaresinde bulunan Artabanus'un ikinci mi yoksa üçüncü mü olduğuyla ilgilidir. Mevcut çalışmanın odağı Asinaeus ve Anilaeus'un faaliyetleri olduğundan, Parth Krallık silsilesi ile ilgili olan bu tartışmaya girilmemiş, literatürde genel kabul edilen III. Artabanus kullanımı benimsenmiştir.

<sup>35</sup> Mary Smallwood, "The Diaspora in the Roman Period Before CE 70", *The Cambridge History of Judaism*, ed. W. D. Davies & L. Finkelstein (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 3: 168; Rejwan, *The Jews of Iraq*, 32.

<sup>36</sup> Bivar, Iosephus'un eserinde Nearda-Neerda olarak görülen kentin Babil Talmudu'nda Nehardea olarak görüldüğünü ve sık sık Yahudi sürgünlerin ana merkezlerinden biri olarak anıldığını belirtmektedir (Bivar, "The

olduğu düşünüldüğünde MS I. yüzyılın başlarında doğmuş oldukları düşünülebilir. Kardeşlerin doğduğu ve büyüdüğü Nehardea, etrafında geniş ve verimli arazileri olan yoğun nüfuslu bir yerleşim olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, konum olarak dönemin bir diğer müstahkem mevkiisi olan Nisibis (Nusaybin) ile aynı nehrin aynı akıntısı üzerinde yer aldığı belirtilmektedir. Nehardea, Fırat Nehri ve surlarla çevrili olması sebebiyle müstahkem bir yapıya sahiptir.<sup>37</sup> Iosephus'un bu ifadelerinden hareketle, araştırmacılar Nehardea'nın konumunu Fırat Nehri üzerinde ve bu nehrin Nehar Malka (Kraliyet Kanalı)<sup>38</sup> ile birleştiği yer veya yakınları olarak değerlendirmektedir. Belirtilen konum yaklaşık olarak modern Felluce'nin (Pumbeditha) güney kesimine isabet etmektedir (bkz. Harita 1).<sup>39</sup> Nisibis ve Nehardea kentleri bu dönemde, müstahkem yapıları sebebiyle, Yahudilerin modern Kudüs'te bulunan tapınağa her yıl gönderdikleri ödemelerin<sup>40</sup> depolandığı birer konum vazifesi görmektedir. Belirtilen kentlerde biriken hazineler, uygun dönemlerde büyük güvenlik tedbirleri ile transfer edilmektedir.<sup>41</sup> Dolayısıyla Asinaeus ve Anilaeus, diaspora Yahudileri için hem konum hem de işlev olarak önemli bir kentte yaşamaktadır.

Bilinmeyen bir tarihte ve bilinmeyen bir şekilde babalarını kaybetmiş olan kardeşler anneleri tarafından yetiştirilmiştir. Adı bilinmeyen anne, kardeşleri zanaat öğrenmeleri için bir dokumacının yanına vermiştir. Asinaeus ve Anilaeus'a dokuma zanaatını öğreten ustaları, kardeşlerin bazı disiplinsiz hareketlerinden şikayetçidir ve bu sebeple onları şiddete başvurarak cezalandırmaktadır. Kardeşlerin bölgede örgütlenmeye başlaması bu hadiseyle ilgilidir. Zira ustalarından gördükleri cezayı bir aşğılama olarak algılayan Asinaeus ve Anilaeus, silahlanarak

Political History of Iran Under the Arsacids", 3: 70; *Babil Talmudu*, Berakhot 30b:1; 58b:11; Megillah 29a:5; 29a:5 v.dgr.). Çalışmada modern literatürde de benimsendiği görülen Nehardea adlandırması kullanılacaktır.

<sup>37</sup> Joseph. *AJ* 18.311-312.

<sup>38</sup> Neermalka veya Nahr al-Malik olarak da adlandırılır. Babil merkezinde bulunan bir nehir veya kanal olarak değerlendirilir. Detaylı bilgi için bk. Karlheinz Kessler, "Naarmalcha", *Brill's Encyclopaedia of the Ancient World, Antiquity*, ed. Hubert Cancik & Helmut Schneider (Leiden: Brill, 2006), 9: 476.

<sup>39</sup> Yizthak Dov Gilat, "Nehardea", *Encyclopaedia Judaica*, ed. Fred Skolnik (Detroit: Thomson Gale, 2007), 15: 59; W. Bacher, "Nehardea (Nearada)", *The Jewish Encyclopedia*, ed. Isidore Singer (New York: Funk and Wagnall Company, 1905), 9: 208.

<sup>40</sup> Tapınağa gönderilen yıllık ödemenin kökenleri Eski Ahit'te (Mısır'dan Çıkış 30: 13-16) şöyle geçmektedir: "Sayılan herkes bana armağan olarak yarım kutsal yerin şekeli verecektir. Sayılan yirmi yaşındaki ve daha yukarı yaştaki herkes bana armağan verecektir. Canlarınızın bedeli olarak bu armağanı verdiğinizde, zengin yarım şekelden fazla, yoksul yarım şekelden az vermeyecek. İsraililerden bedel olarak verilen paraları toplayacak, Buluşma Çadırı'nın hizmetinde kullanacaksınız." Bu dönemde henüz I. Tapınak inşa edilmemiştir. Bu sebeple gelirlerin Buluşma Çadırı'nın hizmetinde olacağı vurgulanmaktadır. I. Tapınağın inşasından sonra ise Eski Ahit'te (Nehemya 10: 32-33) şu ifadeler kullanılmıştır: "Tanrımızın Tapınağının giderlerini karşılamak üzere hepimiz sorumluluk alıyoruz. Her yıl şeklinin üçte birini vereceğiz. Bu para adak ekmekleri, günlük tahıl sunusu ve yakmalık sunular, Şabat günleri, Yeni aylar ve öbür bayramlardan sunulan kurbanlar, kutsal sunular, İsrailin günahlarını bağışlatacak sunular ve Tanrımızın tapınağının öteki işleri için harcanacak." Bahse konu ödemenin, II. Tapınak döneminde de diaspora dahil tüm Yahudiler tarafından gönderildiğine dair ifadeler için bk. Cicero, "The Speech in Defence of Lucius Flaccus", *The Speeches: In Catilinam I-IV, Pro Murena, Pro Sulla, Pro Flacco*, çev. L. E. Lord, (Londra: William Heinemann, 1964), 66-67; Josephus, "The Jewish War, Books IV-VII" in *Nine Volumes*, çev. H. St. J. Thackeray, (Londra: William Heinemann, 1961), 3: 7.218; Tacitus, "Histories Books IV-V", *Tacitus the Histories, the Annals*, çev. Clifford H. Moore, (Londra: William Heinemann, 1962), 2: 5.5.

<sup>41</sup> Joseph. *AJ* 18.312-313. Neusner, Nehardea'da toplanan miktarın, Mezopotamya ile Suriye-Filistin arasındaki bir I. yüzyıl ticaret yolu üzerinden Fırat'ı geçerek Nisibis'teki sınıra, oradan da güneybatıya doğru modern Kudüs'e gönderildiğini belirtmektedir (Neusner, *A History of the Jews in Babylonia I*, 44).



kenti terk etmiş ve ırmakların arasında yer alan, büyükbaş hayvanların beslenmesine ve kışa karşı saklanmak istenen besinlerin korunmasına doğal olarak elverişli bir konum olarak tanımlanan bir bölgeyi merkez edinmişlerdir. Sonraki süreçte kardeşlere çevre bölgelerde yaşayan gençlerin en yoksulları da katılmıştır. Asinaeus ve Anilaeus kendilerine katılan taraftarlarını silahlandırmış ve liderleri haline gelmiştir.<sup>42</sup> Bu sayede ilk örgütlenme tamamlanmıştır.

İlk örgütlenmenin tamamlanmasının ardından Asinaeus ve Anilaeus, bölgede çobanlık yapanlardan veya hayvanlarını besleyenlerden haraç almak gibi haydutluk faaliyetlerine başlamıştır. Bu kişilere kendilerine itaat etmeleri halinde korunma teklif etmişlerdir. Aksi halde ise hayvanlarını öldürmekle tehdit etmişlerdir. Kardeşlerin teklifini kabul etmek durumunda kalan bölge ahalisi onlara ihtiyaç duydukları kadar hayvan ve haraç göndermeye başlamıştır. Bu sayede etkilerini oldukça artıran kardeşler, yerleştikleri konumda kendilerine korunaklı bir kale inşa ettirmiştir.<sup>43</sup>

### 3. Kardeşlerin Parth Yönetimi Nazarında Meşruiyet Elde Etmesi

Asinaeus ve Anilaeus'un Parth idaresi nezdinde meşruiyet kazanması, Parth Devleti'nin Babil idarecisinin kardeşlere müdahalesiyle başlayan hadiseler zincirinin sonucunda gerçekleşmiştir. Parth Devleti'nin Babil yöneticisi, sorumluluğu altında bulunan bölgelerde haydutluk faaliyetlerine girişen kardeşler daha fazla güç kazanmadan ve daha büyük problemler ortaya çıkmadan onları etkisiz hale getirmeye karar vermiştir. Bu kapsamda, Asinaeus ve Anilaeus kendilerine karşı bir ordu toparlandığını öğrenmeden saldırmak ve tehdidi ortadan kaldırmak amacıyla harekete geçmiştir. Bu amaçla hazırlanan ordu, kardeşlerin merkezine yakın bir noktada yer alan bir göl kenarına karargahını kurmuş ve beklemeye başlamıştır. Zira ertesi gün şabat<sup>44</sup> günüdür. Babil idarecisi şabat gününün Yahudi ahali için önemine ve bu günde sergiledikleri davranış biçimlerine hakimdir. Bu sebeple geceyi karargahında geçirip ertesi gün saldırarak Asinaeus ve Anilaeus ile beraberindekileri savaşmadan ele geçirmeyi tasarlamaktadır.<sup>45</sup>

Babil idarecisi ve beraberindeki ordunun karargahlarında beklediği sırada, Asinaeus ve adamları da kendi merkezlerinde istirahat halindedir. Asinaeus bu sırada birtakım sesler duymuş ve şüphe ederek beraberindekilerden bir kısmını keşfe göndermiştir. Keşfe çıkanlar üzerlerine gelmekte olan orduyu fark ederek Anilaeus'a bildirmiştir. Mevcut haber, Asinaeus ile Anilaeus'un karargahında bir panik havası oluşturmuştur. Kardeşlerin taraftarları ertesi günün şabat olması sebebiyle düşmana karşı koyamayacaklarını, dolayısıyla sonlarının geldiğini düşünmektedir. Ancak Asinaeus onlarla aynı fikirde değildir. O, hiçbir şey yapmadan ölmektense dini kuralları çiğnemek pahasına kendilerini savunmaları gerektiğini düşünmektedir. Nihayetinde bu fikirleri

<sup>42</sup> Joseph. *AJ* 18.314-315.

<sup>43</sup> Joseph. *AJ* 18.316-317.

<sup>44</sup> Şabat, Yahudilerin haftalık kutsal dinlenme ve ibadet günüdür. Şabat gününün kökenlerinin geleneksel anlamda Tanrı'nın dünyayı yaratışından aldığı düşünülmektedir. Bu günlerde savaşmak dahil, enerji üretimine ve tüketimine sebep olacak herhangi bir fiilin gerçekleştirilmesi yasaktır. Bu güne ve gerekliliklerine uymak Yahudiliğin on emrinden biridir (Mısır'dan Çıkış 20: 8-11; Yasa'nın Tekrarı 5: 12-15). Şabat hakkında detaylı bilgi için bk. Baki Adam, "Yahudilik", *Dinler Tarihi El Kitabı*, ed. Baki Adam (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 103; Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik* (İstanbul: İsam Yayınları, 2012), 205).

<sup>45</sup> Joseph. *AJ* 18.318-319.

beraberindekiler de benimsemiş ve Parth kuvvetlerine karşı ani bir saldırı gerçekleştirerek galibiyet elde etmişlerdir.<sup>46</sup>

Asinaeus ve Anilaeus'un bu başarısı, başında buldukları grubun meşruiyet kazanmasında bir dönüm noktası olmuştur. Zira hadiselerden haberdar olan III. Artabanus, kardeşler ile tanışmak istemiştir. Bu kapsamda gönderdiği bir haberle onları huzuruna davet etmiştir. Daveti getiren görevli, kardeşlerin Parth Devleti aleyhine gerçekleşen faaliyetlerine rağmen kralın cesaretlerinden ötürü kendilerine saygı duyduğunu özellikle vurgulayarak bir tuzak olmadığına kardeşleri ikna etmeye çalışmıştır. Ancak bu söylemlere rağmen davete şüpheyle yaklaşan kardeşler, kralın huzuruna birlikte gitmemiş, sadece Anilaeus davete icabet etmiştir. III. Artabanus, Anilaeus'un tek başına gelmesi üzerine Asinaeus'un gelmeme sebebini sorgulamış, tedbirli olmak adına tek başına geldiğini öğrenmesi üzerine, dostluk eli uzatma niyetinde olduğunu tekrar belirterek kardeşini de getirmesi için Anilaeus'u göndermiştir. Asinaeus'un da ikna olması üzerine kardeşler hızla III. Artabanus'un huzuruna çıkmıştır. Burada büyük bir memnuniyetle karşılanan Asinaeus ve Anilaeus, ziyaretleri boyunca kralın koruması altına alınmıştır. Ziyaretin ilerleyen günlerinde III. Artabanus, Asinaeus'u yanına çağırmış ve ona Babil'i soygunculardan ve diğer kötü amaçlı girişimlerden koruması görevini tevdi ederek, bazı hediyeler verdikten sonra hâkimiyet sahasına geri göndermiştir.<sup>47</sup>

Nehardealı birer yetim olan ve dokumacılıkla uğraşırken silahlanarak haydutluk faaliyetlerine girişen Asinaeus ve Anilaeus, bu hadiseyle Parth yönetimi nezdinde meşruiyet kazanmıştır. Bahse konu yetkilerin alınmasının ardından hâkimiyet sahalarına dönen kardeşler, öncelikli iş olarak kendilerine yeni kaleler inşa etmiştir. Babil ve civarında görevlendirilen diğer Parth görevlileri onlara büyük saygı göstermiş ve bölge ahalisi kardeşlerin otoritesini kabul etmiştir. Böylece Asinaeus ve Anilaeus yaklaşık MS 20-35 yılları aralığında yaklaşık on beş yıl boyunca görevlerini başarıyla yerine getirmiştir.<sup>48</sup> Kardeşlerin idaresinde buldukları yapının türü, yetkileri ve hâkimiyet sahaları ilgili başlıkta tartışılacaktır.

#### 4. Asinaeus ve Anilaeus Yönetiminin Sona Ermesi

Asinaeus ve Anilaeus'un Babil'de oluşturdukları yönetimin devam ettiği sırada, Anilaeus'un gerçekleştirdiği bir evlilikle ilgili gelişen hadiseler kardeşlerin yönetiminin sonunu hazırlamıştır. Bu hadiseler ayrıca, kardeşlerin meşruiyet kazanması sırasında detaylarına tam hâkim olunamayan idari yapının türü ve kardeşlerin konumu hususlarına da kısmen ışık tutmaktadır. Anlatıya göre, Babil civarında konuşlanmış olan bir Parth ordusuna Parth kökenli bir komutan atanmıştır. Bu komutanın güzelliği ile meşhur bir eşi bulunmaktadır. Anilaeus, bu kadına âşık olmuştur. Komutanın hayatını kaybetmesi üzerine, dul kalan eşi Anilaeus ile evlendirilmiştir. Adı bilinmeyen bu eş bir Yahudi değildir. Beraberinde, kendi inancına ait olan tanrıların suretlerini de ibadet maksadıyla gizlice getirmiştir. Zira kadının inancına göre, tanrıların suretlerini evinde bulundurması, yabancı bir ülkeye gittiğinde ise yanında olması gerekmektedir. Başlangıçta ibadetlerini gizli şekilde yürüten kadın, bir süre sonra açıktan ve gerekli törenlerle kendi

<sup>46</sup> Joseph. *AJ* 18.320-324.

<sup>47</sup> Joseph. *AJ* 18.325-338.

<sup>48</sup> Joseph. *AJ* 18.338-339.

ibadetlerini yürütmeye başlamıştır. Mevcut durum Asinaeus ve Anilaeus'un Yahudi dost ve taraftarları arasında bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Neticede bu kişiler Anilaeus'u Yahudi yasalarına uygun davranmamak, yabancı bir kadınla evlenmek ve birtakım dinî kuralları çiğnemekle suçlamıştır.<sup>49</sup> Öyle ki, Yahudi inancında, Yahudi olmayan kadınlarla evlenmek ve Yahudi tanrısından başka bir tanrıya ibadet etmek yasaklanmıştır.<sup>50</sup> Anilaeus, gerçekleştirdiği evlilik ve evlendikten sonraki hayatıyla bu kuralların birden fazlasını ihlal etmiş olmaktadır.

Ancak Anilaeus, yakınlarından gelen uyarılara kulak asmamış hatta kendisini uyaran gruptan birini öldürmüştür. Sonrasında, mevcut rahatsızlıkların artarak devam etmesi üzerine, şikayetler bu defa Asinaeus'a ulaştırılmıştır. Asinaeus, suçlama ve söylemlerin haklı olduğunu bilmesine rağmen başlangıçta tepkisiz kalmıştır. Ancak çevredeki huzursuzlukların daha da artması üzerine Anilaeus ile uyarı mahiyetinde bir konuşma gerçekleştirmiştir. Konuşma dahilinde kardeşini kınamış, huzursuzluk yaratan davranışlarını terk etmesini ve eşinden ayrılarak akrabalarına göndermesini istemiştir. Ancak Anilaeus, Asinaeus'un tavsiye ve uyarılarına da itibar etmemiştir. Bu noktada, kendisinden kaynaklı rahatsızlıkların arttığını gören ve durum aleyhine dönmeden önce harekete geçen kadın, Asinaeus'u yemeğine zehir katmak suretiyle öldürmüştür.<sup>51</sup> Artık Anilaeus idarede tek başına söz sahibidir ve eşiyile ilgili oluşabilecek herhangi bir durumda onu rahatlıkla koruması altına alabilecektir.

Anilaeus, sonraki süreçte de hatalı adımlar atmaya devam etmiştir. Zira kendisi, bahse konu dönemde Parthia'nın önde gelenlerinden biri ve aynı zamanda III. Artabanus'un da damadı olan Mithridates'in hâkimiyeti altında bulunan bölgelere girerek bazı kasabaları yağmalamıştır. Anilaeus'un, bir Parth görevlisi olarak Parth Devleti'nin başka bir önemli görevlisinin tasarrufu altında bulunan bölgelere hangi gerekçelerle bir harekât düzenleyip yağmaladığı konusunda bir açıklama bulunmamaktadır. Ancak bahse konu harekâtın Mithridates'in tepkisini çektiği bilinmektedir. Mithridates, yağma hadisesi üzerine bir ordu toparlamış ve Anilaeus üzerine karşı harekâta girişmiştir. Kendi hâkimiyet sahası içerisinde yer alan bir bölgede karargâh kuran Mithridates, şabat olan ertesi günü beklemeye başlamıştır. Zira o da daha önceki Parth taarruzuna benzer şekilde, şabat gününü bekleyerek Yahudileri gafil avlama niyetindedir. Anilaeus, Mithridates'in karargahının konumu ve planından çevre kasabalarda yaşayan biri sayesinde

<sup>49</sup> Joseph. *AJ* 18.340-345.

<sup>50</sup> Eski Ahit'te yabancı kadınlarla evlilik meselesinin yasaklanmış olmasına dair çeşitli ifadeler yer almaktadır. Yaratılış kitabında (28:1) İshak, Yakub'a "Kenanlı kızlarla evlenme" şeklinde bir emir vermektedir. Yasa'nın Tekrarı'nda ise Yahudiler (7:1-3), Hititler, Girgaşlılar, Amorlular, Kenanlılar, Perizliler, Hivliler, Yevuslular ile aralarında kız alıp vermemeleri konusunda uyarılmaktadırlar. Yeşu kitabında (23: 12-13), ahaliye diğer uluslardan kız alınıp verilmesi durumunda başlarına gelecek hadiselerden bahsedilmektedir. Ezra kitabında da (9:2, 9:10-12) yabancılarla gerçekleştirilen evlilikler kınanmakta ve bu tür evliliklerin gerçekleştirilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Hatta aynı kitapta (10:1-17) yabancı kadınlarla evlilik gerçekleştirenlerin, eşlerinden ayrılmaları gerektiğine dair bir karar alınmıştır. Nehemya kitabında da (10:30) çevredeki halklardan kız alıp verilmeyeceğine dair bir antlaşma yapıldığı görülmektedir. Kitabın bir diğer kısmında (13:23-30) Nehemya, yabancı kadınlarla evlenen Yahudileri gördüğünden, onlara bu tür evlilikler gerçekleştirmemeleri üzerine ant içirdiğinden, aynı türde evlilik gerçekleştiren başka bir Yahudiyi uzaklaştırdığından ve bu tür evliliklerin tanrıya ihanet olduğundan bahsetmektedir. Yahudi tanrısından başka bir tanrıya ibadet edilmesi hususu ise daha katı şekilde yasaklanmıştır. Zira Yahudiliğin on emrinden biri olan (Mısır'dan Çıkış 20:3; Yasa'nın Tekrarı 5:7) bu hususta "benden başka Tanrın olmayacak" ifadeleri kullanılmaktadır.

<sup>51</sup> Joseph. *AJ* 18.346-352.

haberdar olmuştur. Hızla hareket ederek gece saatlerinde Mithridates ve ordusuna saldırmıştır. Karşılaşmada büyük bir galibiyet elde etmeyi başaran Anilaeus, Mithridates'i de esir almıştır.<sup>52</sup> Çatışma hallerinde tekrar eden şabat gününün beklendiği vurgusu, akla bunun bir savaş taktiği olarak kullanılması durumunu getirmektedir. Her ne kadar yukarıda bu günlerde savaşmanın dinen yasak olduğu belirtilmişse de<sup>53</sup> benzer bir durumla karşılaşan bazı Yahudi topluluklarının şabatı ihlal edecek şekilde, düşmana karşı koyma kararı aldığına dair örnekler mevcuttur.<sup>54</sup>

Anilaeus ve beraberindekilerin eline geçen Mithridates, başlangıçta bazı hakaret ve aşağılamalara maruz kalmıştır.<sup>55</sup> Sonrasında ise Mithridates'in akıbetinin ne olacağı konusunda görüşülmeye başlanmıştır. Anilaeus'un beraberindekilerden bir kısmı onun öldürülmesini teklif etmişse de Anilaeus onlarla aynı fikirde değildir. Zira Mithridates, Parthların önde gelen ailelerinden birinin mensubudur ve ayrıca kralın damadadır. Böyle birinin öldürülmesi üzerine Parth Kralı'nın bir intikam hareketine girişeceği ve bu durumdan tüm Babil Yahudilerinin kötü şekilde etkileneceği aşikârdır. Ayrıca Anilaeus ve beraberindekilerin Parth idaresi ile olan ilişkilerinin bozulacağı da ortadadır. Anilaeus bu makul düşüncelerini beraberindekilere de kabul ettirmeyi başarmış ve nihayetinde Mithridates serbest bırakılmıştır.<sup>56</sup> Bu kısma kadar yaşanan hadiselerin Parth Kralına ulaşip ulaşmadığı konusunda bir bilgi bulunmamaktadır.

Anilaeus her ne kadar Mithridates'in bölgelerine saldırarak yağmalamakla başlayan hatalı girişimlerinin ardından yaşanan savaşın sonunda sağduyusunun galip gelmesiyle Mithridates'i serbest bırakmış olsa da mesele henüz tam manasıyla kapanmamıştır. Serbest kalarak kendi hâkimiyet sahasına geri dönen Mithridates burada eşinin, kralın damadı olmasına rağmen intikam almaktan uzak durduğu yönündeki söylem ve aşağılamalarına maruz kalmıştır. Nihayetinde bu söylemlere daha fazla karşı koyamayan Mithridates, büyük bir ordu toparlayarak Anilaeus üzerine yeni bir harekâta girişmiştir. Anilaeus, Mithridates'in bu yeni harekâtından haberdar olur olmaz karşı harekâta geçmiştir. Daha önce almış olduğu galibiyetin de etkisiyle ilk hamleyi kendisi yapmaya karar vermiş ve askerleriyle Mithridates üzerine ilerlemeye başlamıştır. Ancak bir süre sonra, kurak bir bölgeden geçişleri sırasında, özellikle gün ortasına doğru yoğun bir su ihtiyacı hissetmeye başlamışlardır. Susuzluktan son derece bitap düşen Anilaeus ve taraftarları silahlarını taşımakta dahi zorluk çeker hale gelmiştir. Tam olarak bu sırada, Mithridates ve askerleri ortaya çıkarak Anilaeus'u büyük bir bozguna uğratmıştır. Anilaeus bu

<sup>52</sup> Joseph. *AJ* 18.353-356.

<sup>53</sup> Bk. dipnot 44.

<sup>54</sup> I. Makabeler kitabında anlatıldığına göre, MÖ II. yüzyılda Seleukos idaresi altında bulunan bir grup Yahudi, dönemin Seleukos Kralı IV. Antiokhos Epiphanes'in (MÖ 175-164) Yahudi inancını ihlal eden bir kararına karşı çıkmıştır. Kralın kararlarına karşı çıkan Yahudilerden bir grup MÖ 166 yılı civarında Modein kasabasında bir şabat gününde Seleukos askerlerinin saldırısına uğramış ve öldürülmüşlerdir. Literatürde Makkabi İsyanı olarak anılan hareketin ilk lideri Modeinli kohen Mattathias, bu hadisenin üzerine taraftarlarıyla şabat günlerinde dahi düşmana karşı koyma kararı almıştır (I. Makabeler 2: 1-42). Asinaeus ve Anilaeus'un kendi dönemlerinden iki yüz yıl kadar önce yaşanan bu hadiseden esinlenmiş olması veya Iosephus'un Mattathias'in faaliyetlerinden etkilenmiş olması muhtemeldir.

<sup>55</sup> Mithridates çıplak bir halde eşek üzerine bindirilmiştir. Bu uygulama, Parthlar arasında bir insana uygulanabilecek en ağır aşağılama olarak kabul edilmektedir (Joseph. *AJ* 18.356).

<sup>56</sup> Joseph. *AJ* 18.357-360.

bozgunundan bazı taraftarlarıyla birlikte kurtulmayı başarmış ve yakınlarda bulunan ormanlık bir alana sığınmıştır.<sup>57</sup>

Mithridates karşısında alınan büyük mağlubiyetin ardından çekildiği ormanlık alanda yeniden güç toplamaya başlayan Anilaeus, nicelik bakımından kayıplarını telafi edebilmiştir. Ancak kendisine katılan yeni katılımcılar nitelik bakımından kaybettiği adamlara göre oldukça zayıftır. Mevcut duruma rağmen Anilaeus'un onlarla hareket etmekten başka çaresi bulunmamaktadır. Yeni kuvvetleriyle tekrar harekete geçen Anilaeus, Babil'in bazı köy ve kasabalarına baskınlar gerçekleştirmiştir. Haliyle bahse konu saldırılar, bölge ahalisi arasında büyük huzursuzluklara yol açmıştır. Bu duruma bir son vermek isteyen Babil ahalisi, Nehardea Yahudilerine haber göndererek Anilaeus'un kendilerine teslim edilmesini istemiştir. Ancak Nehardea ahalisinin bu talebi karşılaması mümkün değildir. Zira öncelikle Anilaeus, Nehardea kentinde değil, Mithridates ile gerçekleşen savaştan sonra mevzilendikleri alandadır. Ayrıca muhtemelen onları teslim alacak güçleri de bulunmamaktadır. Mevcut duruma rağmen Nehardea Yahudileri, Babil ahalisini geri çevirmek istememiş ve kendileriyle barış yapma arzusunda olduklarını bildirmiştir. Bu kapsamda görüşmelerin sürdüğü sırada Babil ahalisinden bir grup Anilaeus'un bulunduğu konumu öğrenerek harekete geçmiştir. Anilaeus ile beraberindekileri, sızmış halde oldukları bir sırada baskına uğramıştır. Bu baskında Anilaeus da dahil çoğu öldürülmüştür.<sup>58</sup> Bu noktada Anilaeus'un da hayatını kaybetmesiyle kardeşlerin bölge hâkimiyeti sona ermiştir.

## 5. Kardeşlerin İdaresinin Meşruiyeti, Mahiyeti ve Hâkimiyet Sahası Üzerine Bir Tartışma

Asinaeus ve Anilaeus, önceki kısımlarda sunulduğu üzere Parth idaresi nezdinde meşruiyet kazanarak yaklaşık on beş yıl boyunca bölgelerinde idarecilik yapmışlardır. Giriş kısmında belirtildiği üzere anlatının tarihsel gerçekliği noktasında da bir sorun bulunmadığı düşünülmektedir. Ancak hala kardeşlerin meşruiyet kazanmasının nedenleri, idaresinde buldukları yapının türü ve hâkimiyet alanları ile ilgili bazı soru işaretleri bulunmaktadır. Zira Parth Devleti, en güçlü döneminde Mezopotamya'dan Hint Yarımadası'na, Orta Asya'dan Hint Okyanusu'na kadar uzanan devasa bir devlettir.<sup>59</sup> Parth ordusunun asker sayısı ve organizasyonu hakkında detaylı bilgi sahibi olmamızı sağlayan bir belge bulunmamasına rağmen<sup>60</sup> insan kaynağı ve teçhizat yönünden oldukça kuvvetli oldukları şüphesizdir. Dolayısıyla Parth Devleti'nin kaynaklarıyla kıyaslandığında, dokumacı çırağı iken silahlanarak haydutluk faaliyetlerine başlayan ve bölgenin yoksul gençleriyle örgütlenen Asinaeus ve Anilaeus'un kaynaklarının boy ölçüşmesi mümkün değildir. Zira bu kişilerin askerî anlamda eğitime ve çok fazla tecrübeye sahip olmaları olası gözükmemektedir. Öte taraftan grubun, mevcudu tam olarak bilinmese de sayısal olarak üstünlüğe sahip olmaları da ihtimaller dahilinde değildir. Dolayısıyla III. Artabanus'un arzu etmesi halinde yeterli sayıda, tecrübe sahibi ve teçhizatlı askerini kardeşlerin üzerine

<sup>57</sup> Joseph. *AJ* 18.360-367.

<sup>58</sup> Joseph. *AJ* 18.367-370.

<sup>59</sup> Brosius, *The Persians*, 83; Dabrowa, "The Arsacid Empire", 164.

<sup>60</sup> Dabrowa, "The Arsacid Empire", 181.

göndermesi ve teşebbüslerini kolayca bastırması mümkündür. Bu noktada III. Artabanus'un bu küçük grubu yok etmek yerine neden meşruiyet kazandırmayı tercih ettiği hususunda bir soru işareti oluşmaktadır. Konuyla ilgili tartışılması gereken ikinci soru Asinaeus ile Anilaeus'un idaresinde buldukları yapının türü ve hâkimiyet alanının kapsamı ile ilgilidir.

Iosephus ilk soruyu, yani kardeşlere meşruiyet kazandırılması meselesini dönemin Parth satraplarının disiplinsiz hareketlerine bağlamaktadır. Ona göre, bu dönemde bir isyana hazır olan satraplar, kendilerine karşı bir askerî harekâta girişilmesi üzerine isyan etmeye niyetlidir. III. Artabanus; Asinaeus ve Anilaeus'un faaliyet ve cesaretleriyle satraplarını dizginlemek istemektedir. Ayrıca kardeşlerin, olası bir satrap isyanı sırasında ittifak yapmalarını, olası bir isyan bastırma harekâtı sırasında oluşacak istikrarsız ortamdan faydalanarak güçlerini arttırmalarını veya kendisine karşı savaşa girmelerini engellemek amacındadır.<sup>61</sup> Iosephus'un sunmuş olduğu bu açıklama, Parth Devleti'nin detayları tam bilinmeyen idari yapısından kaynaklanan problemler ve MS I. yüzyıl Parth idaresinin, özellikle III. Artabanus döneminin, yaşadığı istikrarsızlıkla örtüşmektedir.

Belirtildiği üzere Parth Devleti'nin iç idari organizasyonunun detayları tam olarak bilinmemektedir. Dabrowa, konuyu kaynakların yetersizliği ve devlet büyüdükçe iç organizasyonun sürekli değişmesi ile açıklamaktadır.<sup>62</sup> Mevcut duruma rağmen Parth yönetiminde hanedanlık olgusunun önemli bir yer işgal ettiği düşünülmektedir. Geleneksel manada toplumun başlıca yedi büyük hanedanlıktan oluştuğuna inanılmaktadır.<sup>63</sup> Hanedanlık liderleri, devlet içerisinde geniş arazilere ve büyük ordulara sahip olabilmıştır. Dolayısıyla Parth hanedanlık liderleri esasen, krallığın belirli bölümlerine sahip olan derebeyleri konumundadır.<sup>64</sup> Bu yönüyle feodal bir yapı arz eden Parth Devletinde, yarı bağımsız hanedanlıklar tek kralın idaresi altındadır.<sup>65</sup> İdari taksimat anlamında ise Parth Devleti'nin en temelde satraplıklara ve vassal krallıklara ayrıldığı düşünülmektedir.<sup>66</sup> Parth satraplıklarının sayısı ve mahiyeti konusunda detaylı bilgi mevcut değildir. Kahraman, II. Mithridates döneminde *satrapların satrabı* şeklinde bir unvan oluştuğunu ve bu unvana sahip kişilerin merkezi Babil kenti olan Parth Devleti'nin Batı Satraplığının idarecisi konumunda olduğunu belirtmektedir.<sup>67</sup> Dolayısıyla Babil, MÖ II.-I. yüzyıldan itibaren Parth Devleti'nin önemli bir yönetim merkezi haline gelmiştir. Bu bağlam kardeşlerin üstlendiği görev hakkında bazı çıkarımlar yapılmasına olanak sağlayacaktır. Dabrowa ise Asinaeus ve Anilaeus'un faaliyet gösterdiği MS I. yüzyılda Parth Devleti'nin on sekiz satraplığının bulunduğu düşüncesindedir.<sup>68</sup>

Her ne kadar satraplıkların sayısı ve yapısına dair detaylar tam olarak bilinmese de Parth Devleti'nin ele geçirilen bölgelerde otoritesini ömürleri boyunca görevde kalan satraplar

<sup>61</sup> Joseph. *AJ* 18.330-331.

<sup>62</sup> Dabrowa, "The Arsacid Empire", 180.

<sup>63</sup> Frye, *The History of Ancient Iran*, 226; Tosun, "MÖ. II. Yüzyılda Doğu'daki Süper Güç Parthlar", 6.

<sup>64</sup> Özgür Kahraman, *Eskiçağ Tarihinde Parthlar* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), 97-98.

<sup>65</sup> Frye, *The History of Ancient Iran*, 197.

<sup>66</sup> Ellerbrock, *The Parthians the Forgotten Empire*, 95.

<sup>67</sup> Kahraman, *Eskiçağ Tarihinde Parthlar*, 99.

<sup>68</sup> Dabrowa, "The Arsacid Empire", 180.



aracılığıyla sağladığı bilinmektedir. Bu kişiler, Parth krallarına düzenli vergi ödemeleri ve savaşlarda yardım etmeleri karşılığında idareleri altında bulunan eyaletleri arzu ettikleri şekilde yönetebilme özgürlüğüne sahip olmuşlardır.<sup>69</sup> Satraplıkların yönetimine, en azından kuruluştan bir süre sonra, kralın kardeşleri veya kralın ailesinin yakın üyeleri gibi üst soylu tabaka mensubu kişiler getirilmiştir.<sup>70</sup> Parth idari taksimatında satraplıklardan başka vassal krallıklar da önemli bir yere sahiptir. Devletin kuruluştan sonraki ilk safhasında mağlup edilen yerel krallar Parth kralının üst idaresi altında varlıklarını sürdürmüştür. Ancak sonraki dönemlerde bunların yerine yönetici hanedanlığa akraba üyelerin atanması usulü benimsenmiştir.<sup>71</sup> Parth idaresi, bu yapıların dış ilişkilerini yönetmiş ve onlardan vergi almıştır. Mevcut tanımlamalardan anlaşıldığı kadarıyla Parth Devleti, hemen her dönem feodal bir yönetim özelliğine sahip olmuş ve bu sebeple devletin sahip olduğu geniş alanların ancak küçük bir kısmı doğrudan Parth Kralı'nın yönetimine tabi olmuştur. Devletin geri kalanı ise bağlı satraplıklar, özerk yapılarını koruyan vassal krallıklar ve otonom Grek kentlerinden oluşmaktadır.<sup>72</sup>

Parth kralları, belirtilen iç idari organizasyon dahilinde, geniş alanlara hakim olan imparatorluğu merkezî yönetimin otoritesi altında tutabilmek adına idarî, dinî ve ekonomik alanlarda, bağlı krallıklara veya satraplıklara, az ya da çok, otonomi tanımak durumunda kalmıştır.<sup>73</sup> Bu durum, idarenin başında bulunan bir kralın zayıflık göstermesi veya devletin bir iç krize girmesi gibi durumlarda, yerel yöneticilerin isyan ederek politik bağımsızlık peşine düşebilmelerine zemin hazırlamıştır.<sup>74</sup> Frye; Asinaeus ve Anilaeus özelinde bu durumu bölgedeki Yahudi yerleşiminin önemini göstermesi ve aynı zamanda Parth merkezî yönetiminin zayıflığını vurgulaması olarak yorumlamaktadır.<sup>75</sup> Ancak durum görüldüğü üzere benimsenen Parth idari sistemiyle alakalıdır ve Parthlar bu sistemle beş yüzyıl civarında varlığını sürdürmüş bir devlettir. Bu açıdan bakıldığında konunun bir zayıflık olup olmadığı konusu tartışmaya açık hale gelmektedir. Yine de tasvir edilen idari teşkilatlanma yapısı, III. Artabanus'un kardeşlere meşruiyet kazandırmasına gerekçe gösterilen, satrapların isyana hazır olması durumunu somut hale büründürmekte ve III. Artabanus'un kararını daha rasyonel kılmaktadır.

Parth Devleti'nin genel idari organizasyonunun işaret edilen olası iç karışıklığa müsait yapıda olmasının yanı sıra III. Artabanus hâkimiyeti dönemi de bu duruma uygun bir görünüm arz etmektedir. Diğer bir ifadeyle III. Artabanus hâkimiyeti esasen istikrarsızlıklarla dolu bir dönemdir. MS 16 yılında tahta çıkan kral, Parth soylularının kendisinden memnun olmaması sebebiyle Parth soyluları ve Roma destekli bir taht adayının ortaya çıkması üzerine MS 35 yılında tahttan ayrılmıştır. Sonrasında MS 36/37 yılında yeniden tahta geçmeyi başarmıştır. Bu durum kısa süreli bazı hanedanlık ayaklanmalarına yol açmıştır. III. Artabanus'un problemlili hâkimiyet

<sup>69</sup> Kahraman, *Eskiçağ Tarihinde Parthlar*, 104-105.

<sup>70</sup> Frye, *The History of Ancient Iran*, 219.

<sup>71</sup> Dabrowa, "The Arsacid Empire", 178-179; Ellerbrock, *The Parthians the Forgotten Empire*, 71.

<sup>72</sup> Kahraman, *Eskiçağ Tarihinde Parthlar*, 89, 105.

<sup>73</sup> Ellerbrock, *The Parthians the Forgotten Empire*, 71. Bahse konu otonomiye, Parth Devleti'nin vassal devletlere sikke basma izni vermesi uygulaması üzerinden somutlaştırmak mümkündür. Konuyla ilgili bk. Muzaffer Demir, "Parth (Arsakid) Devleti'nin İktisadi Yapısı: Genel Değerlendirme", *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, ed. L. Gürkan Gökçek v.dğr. (İstanbul: Değişim Yayınları, 2023), 331.

<sup>74</sup> Dabrowa, "The Arsacid Empire", 181; Kahraman, *Eskiçağ Tarihinde Parthlar*, 89.

<sup>75</sup> Frye, *The History of Ancient Iran*, 232.

döneminde MS 35/36 yıllarında bazı kentler Parth idaresine karşı bir isyan başlatmıştır. III. Artabanus sonraki süreçte tahtı yeniden terk etmek durumunda kalmış ve MS 44 yılında hayatını kaybetmiştir.<sup>76</sup> Görüldüğü üzere III. Artabanus, hâkimiyeti boyunca iki defa tahtından uzaklaşmak durumunda kalan ve daima isyan tehdidi ile karşı karşıya olan bir yöneticidir.<sup>77</sup> Her ne kadar örnek gösterilen olaylar Anilaeus ve Asinaeus'un faaliyet gösterdiği dönemden sonrasına ait olsa da III. Artabanus'un idaresi zayıf ve istikrarlı olmayan bir yönetime sahip olduğu genellemenin yapılmasına olanak sağlamaktadır. Şu hâlde Asinaeus ve Anilaeus'a sunulan yetkiler ve meşruiyet, belirtilen şekilde bir idare dönemi geçiren bir kralın, otoritesini daimi kılma endişesi sebebiyle doğrudan kendine bağlı olan yeni bir silahlı gücün oluşmasını hoş karşılayacağından oldukça makul gözükmektedir.

III. Artabanus'un, Parth Devleti'nin iç idari yapısı ve şahsi istikrarsız yönetiminden kaynaklanan isyan ve ayaklanmalar karşısında, belli imtiyazlar karşılığında kendisine dayanak olabilecek bir güç arayışının başka örnekleri de mevcuttur. Belirtilen ilk tahttan uzaklaşma sırasında III. Artabanus, Parth vassalı Adiabene<sup>78</sup> Krallığı'ndan destek almıştır. Parth idaresi üzerinde yeniden otorite sağlaması sonrasında ise destekleri karşılığında Adiabene Kralı II. Izatese (yak. MS 30-56) MS 36 yılında Nisibis kentini vermiştir.<sup>79</sup> Bu örnek de Asinaeus ve Anilaeus döneminden sonra yaşanmıştır. Ancak III. Artabanus'un iç karışıklıklar sırasında devlet bünyesinde bulunan diğer kuvvetlere dayanma çabasına dair davranış biçimini örneklemesi bakımından önemlidir. Bu yönüyle bu hadise Asinaeus ve Anilaeus'a meşruiyet kazandırılması açıklamalarını destekler niteliktedir.

Kardeşlere meşruiyet tanınması meselesinin, ticaret yollarının asayiş ile ilgili bir açıklamaya sahip olma ihtimali de bulunmaktadır. Zira, Demir'in belirttiğine göre, Parth Devleti'nin doğusu ile batısı arasında ticaretin yürütüldüğü çok sayıda güzergâh bulunmaktadır. Bu ticaret yollarının varlığı ve işleyişi, gümrük gelirleri sebebiyle Parth Devleti'nin ekonomisine önemli katkı sağlamaktadır. Belirtilen ticaret ağının önemli mevkielelerinden biri Büyük İskender'in kurmuş olduğu Kharaks Spasinou yerleşimidir. Zira kent, bu dönemde Basra Körfezi'nden gelen Hint baharat ve lüks malları deniz ticaretinin en son limanı konumundadır. Fırat Nehri de bu kente kadar uzanan ve kollara ayrılmış kanallarıyla dönem ticaretinde önemli rol oynamaktadır. Ayrıca Dicle Nehri üzerindeki Kral Kanalı üzerinden Fırat Nehri'ne bir bağlantı da kurulmuş ve bu civardaki Hit (Ihi Dekira) kenti gümrüklü ticaret mallarının depolandığı bir konum olarak değerlendirilmiştir.<sup>80</sup> Hatırlanacağı üzere Asinaeus ve Anilaeus'un doğduğu Nehardea ve faaliyet

<sup>76</sup> Brosius, *The Persians*, 99; Debevoise, *A Political History of Parthia*, 157-158; Neusner, *A History of the Jews in Babylonia I*, 52.

<sup>77</sup> George Rawlinson, *Parthia* (New York: G. P. Putnam's Sons, 1903), 255; Neusner, *A History of the Jews in Babylonia I*, 52.

<sup>78</sup> Adiabene Krallığı'nın kuruluşu, tarihi ve coğrafi sınırları hakkında bilgi için bk. Ercüment Yıldırım, "Antik Yazarların Eserlerinde Adiabene Bölgesi ile İlgili Anlatımlar", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/2 (2021): 485-493. Krallığın Parth Devleti içerisindeki durumu ve yöneticilerinin Yahudiliğe geçişi konusunda ayrıca bk. Jacob Neusner, "The Conversion of Adiabene to Judaism: A New Perspective", *Journal of Biblical Literature*, 83/1 (1964): 61-62; Sandgren, *Vines Intertwined*, 216.

<sup>79</sup> Neusner, "The Conversion of Adiabene to Judaism: A New Perspective", 61-62; Smallwood, *The Jews Under Roman Rule from Pompey to Diocletian*, 416.

<sup>80</sup> Demir, "Parth (Arsakid) Devleti'nin İktisadi Yapısı: Genel Değerlendirme", 325-326.

gösterdiği kırsal çevresinin, Nehar Malka'nın yani Kraliyet Kanalı'nın Fırat Nehri ile birleştiği yer ve civarında yer aldığı düşünülmektedir. Fırat ve Dicle Nehirlerinin bir kanal vasıtasıyla birleştiği bir konumda yer alan Nehardea, Hit kentinin bir miktar güneyinde ve nehir boyunda yer almaktadır (bk. Harita 1). Dolayısıyla Asinaeus ve Anilaeus'un faaliyet gösterdiği bölge, Parth Devleti'nin önemli bir ticaret ağının üzerinde veya civarındadır. Kardeşlerin böyle önemli bir mevkide haydutluk faaliyetleri göstermesi bölge asayişinin dolayısıyla ticaret yolunun güvenliğinin bozulması anlamına gelmektedir. Olası bir devlet müdahalesinin bölgede nihai asayişi sağlaması mümkünse de bir süreliğine olağan düzeni bozacağı da açıktır. Bu sebeple, III. Artabanus'un ticari anlamda önemli olan bölgede asayişin devamının sağlanması adına bir askerî girişimden kaçınarak kardeşlere imtiyaz tanımayı tercih etmiş olması mümkündür. Esasen bu çıkarım, kardeşlere tevdi edildiği belirtilen bölgenin koruması görevini de daha açıklanabilir hale getirmektedir.

Asinaeus ile Anilaeus'un meşruiyet kazanması meselesinden başka, sahip oldukları yapının türü ve hâkimiyet sahası konusunda da bir soru işareti bulunmaktadır. Zira kardeşlerin Babil'de bölgeyi korumakla görevlendirildiklerinden, idareciliklerinden, otoritelerinin kabul gördüğünden ve bu durumun on beş yıl sürdüğünden bahsedilmektedir. Ancak ne tür bir göreve geldiklerinden ve hâkimiyet sahalarının sınırlarından bahsedilmemekte, genel ifadelerle Babil ve hatta Mezopotamya'ya işaret edilmektedir.<sup>81</sup> Bu sebeple modern literatürde konuyla ilgili farklı görüşler ortaya atılmıştır. Debevoise, Büchler, Gafni ve Bacher, kardeşlerin kurduğu yapıyı haydut krallığı veya haydut devlet olarak tanımlamaktadır.<sup>82</sup> Douer ve Kütük ise yapıyı Nehardea'da kurulan bir Yahudi devleti olarak görmektedir.<sup>83</sup> Tcherikover ve Sandgren, kardeşlerin Babil'de küçük bir prenslik kurmaya çalıştıklarını belirtmektedir.<sup>84</sup> Graetz, yapıyı haydut yerleşimi olarak ifade etmektedir.<sup>85</sup> Neusner; kardeşleri, bölgeyi on beş sene yöneten feodal lordlar olarak kabul etmektedir.<sup>86</sup> Smallwood ise kardeşlerin idaresinde bulunduğu yapıyı yarı bağımsız bir şeflik olarak değerlendirmektedir. Ayrıca III. Artabanus'un, kardeşlerin bölgedeki fiili yönetimini tanıdığını ve kardeşlerin bölgeyi kralın adına yetki kullanarak yöneten kişiler olduğunu belirtmektedir.<sup>87</sup> Kardeşlerin idare ettiği yapının türü üzerindeki mevcut durum, hâkimiyet alanları için de geçerlidir. Rawlinson, kardeşlere tüm Babil satraplığının yönetiminin verildiğini söylemektedir.<sup>88</sup> Büchler, III. Artabanus tarafından kardeşlere, halihazırda ele geçirmiş oldukları bölgelerin idaresinin verildiğini düşünmektedir.<sup>89</sup> Smith ise, kardeşlerin Nehardea kentini idare

<sup>81</sup> Joseph. *AJ* 18.337-339

<sup>82</sup> Debevoise, *A Political History of Parthia*, 156; Bacher, "Nehardea (Nearde)", 9: 208; Büchler, "Anilai and Asinai", 1: 604; Gafni, "Anilaeus and Asinaeus", 2: 164.

<sup>83</sup> Douer, *Jews of Iraq*, 39; Kütük, "Tarihi Süreç İçerisinde Nusaybin Yahudileri", 98.

<sup>84</sup> Sandgren, *Vines Intertwined*, 189; Victor Tcherikover, *Hellenistic Civilization and the Jews* (Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1959), 290.

<sup>85</sup> Heinrich Graetz, *History of the Jews* (Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1967), 202.

<sup>86</sup> Neusner, *A History of the Jews in Babylonia*, 1, 54.

<sup>87</sup> Smallwood, *The Jews Under Roman Rule from Pompey to Diocletian*, 415. Smallwood eserinde *viceroy* tabirini kullanmaktadır. *Viceroy* kelimesi sözlüklerde, hükümdarın temsilcisi olarak hüküm süren bir bölge veya ilin yöneticisi olarak tanımlanmaktadır (*The Merriam-Webster Dictionary* (Massachusetts: Merriam Webster Incorporated, 2004), 806). Çalışmada bu tanım kullanılmıştır.

<sup>88</sup> Rawlinson, *Parthia*, 249.

<sup>89</sup> Büchler, "Anilai and Asinai", 1: 604.

ettiklerine veya bölge Yahudilerinin etnik liderleri olduğuna dair bir işaret bulunmadığına dikkat çekmektedir. Onları ancak bölgenin kırsal Yahudi nüfusunun savunucuları olarak görmektedir.<sup>90</sup>

Asinaeus ve Anilaeus'un idaresinde bulunduğu yapının türüne dair sunulan görüşler arasında haydut ve devlet ifadelerinin öne çıktığı görülmektedir. Bu ifade, meşruiyet kazanmadan önce haydutlukla iştigal etmeleri sebebiyle olağandır. Ancak devlet ifadesi biraz iddialı görünmektedir. Zira kardeşler her şeyden önce bağımsız değildir ve meşruiyetlerini Parth Kralı'ndan almaktadır. Parth idari sisteminde yaygın olan şekilde belli bir aşamaya kadar otonom oldukları kabul edilebilir ve dolayısıyla III. Artabanus'un vassalı oldukları değerlendirilmesi de yapılabilir. Ancak bu durum Parth idari sistemiyle uyuşmamaktadır. Belirtildiği üzere, Parth idari sistemi içerisinde vassal devletlerden bahsedilirken yeni oluşturulan vassal devletlerden ziyade, ele geçirilen bölgelerde bulunan krallıkların bağlanmasına vurgu yapılmaktadır. Ayrıca vassal devletlerin başına soylu hanedan üyeleri geçmektedir ki kardeşlerin böyle bir durumu söz konusu değildir. Dolayısıyla Asinaeus ile Anilaeus'un bir devlet kurarak vassal olmaları, sunulan idari modelle çelişmektedir. Bağımsız veya vassal bir devlet yönetimine işaret eden diğer tanımlamalar da bu kapsama dahil edilebilir. Mevcut açıklamalar arasında en makul öneri Neusner ve Smallwood'un önerileridir. Buna göre kardeşler, belirli bir bölgeyi, meşru kralı temsilen ve onun verdiği izinle, kısmi otonomi kullanarak yöneten kişilerdir.

Kardeşlerin hâkimiyet sahası ile ilgili mesele üzerinde ise Rawlinson'un önerdiği tüm Babil Satraplığı'nın yönetiminde olmaları durumu abartılıdır. Zira belirtildiği üzere, Parth satraplıklarının başına soylu hanedan üyeleri arasından atamalar yapılması geleneği bulunmaktadır. Asinaeus ile Anilaeus böyle bir soya sahip olmayan iki yetimdir. Dolayısıyla bu öneri de devletin idari organizasyon modeli ile çelişmektedir. Kaldı ki Babil, yukarıda belirtildiği üzere MÖ II.-I. yüzyıldan itibaren satrapların satrapının bulunduğu tüm Batı Satraplığı'nın merkezidir. Kardeşlerin böyle önemli bir mevkide bulunması pek olası değildir. Ayrıca Anilaeus'un, Mithridates'in bölgelerini yağmaladığından bahsedilen kısım, Mithridates'in de dönemin Babil'inde belirli bir otoriteye sahip olduğunu göstermektedir. Belirtildiği üzere Mithridates aynı zamanda bir soylu ve III. Artabanus'un damadıdır. Dolayısıyla bölgede yetki verilecek bir satrap olacaksa o, sunulan yönetim modeline göre kralın damadı Mithridates olmalıdır. Bu bağlantı, Anilaeus'un Mithridates'e karşı izlediği sebebi bilinmeyen saldırgan tutumun sebebi olarak da görülebilir. Smith'in belirttiği, kardeşlerin Nehardea'yı yönettiklerine veya burada ve civarda bulunan Yahudilerin etnik liderleri olduğuna dair bir emare bulunmaması tespiti desteklenebilir. Zira kardeşlerin, ilk silahlanma ve örgütlenme, Parth sarayından dönüş ve Mithridates karşısında mağlup olma gibi farklı hadiselerin ardından sürekli olarak Nehardea dışında konuşlandığı vurgulanmaktadır. Şu durumda kardeşlerin hâkimiyet sahası hususunda en isabetli açıklama, ilk örgütlenmenin gerçekleştiği ve meşruiyet kazanılmasının ardından yeni kalelerin inşa edildiği Nehardea kırsalından ibaret olması olarak gözükmektedir.

<sup>90</sup> Smith, "Asinaeus and Anilaeus", 2: 765.

## Sonuç

Asinaeus ve Anilaeus'un idaresi eskiçağ tarihi içerisinde tesis edilen Yahudi yapılanmalarına, Doğu Akdeniz bölgesi dışında bulunması ve çağdaşları arasında Roma idaresi altında bulunmayan önemli bir Yahudi yerleşimi olması bakımından farklı bir örnek teşkil etmektedir. Kardeşlere dair anlatının tarihsel güvenilirliği halihazırda ortaya konulmuş vaziyettedir. Çalışmada sunulan meşruiyet kazanılması meselesine dair tartışma, anlatıda yer alan hadiselerin dönemin yapısı ile uyumlu olduğunu göstermektedir. Asinaeus ve Anilaeus'un idaresi bu noktada, hem Parth Devleti'nin MS I. yüzyıldaki idari yapısı ve iç durumu hakkında kısmi bilgi vermekte hem de bu dönemde Mezopotamya'da yaşayan Yahudi ahali ve çevreleri konusunda önemli bilgiler sunmaktadır.

Çalışmada ulaşılan sonuca göre, Asinaeus ve Anilaeus ilk faaliyetlerinin ardından, Parth Devleti'nin iç idari ve ticari yapısının zemin hazırladığı ve III. Artabanus döneminde yoğun şekilde hissedilen istikrarsızlıkların sunmuş olduğu fırsattan istifade ederek meşruiyet kazanmış olmalıdır. III. Artabanus'un kardeşlere meşruiyet kazandırarak onları ayrı bir güç haline dönüştürmesi dönem şartları çerçevesinde makul ve kabul edilebilir bir durumdur. Zira bu sayede, devlet idaresinde görev alan ve bir takım disiplinsiz hareketler sergileyen yetkililere alternatifsiz olmadıkları ve kendilerinden bağımsız kuvvetlerin de kralın emrinde olduğu vurgulanmış olmaktadır. Bu girişimin diğer bir olası getirisi ise kardeşlerin III. Artabanus'a karşı girişimlerde bulunmasının, diğer bir ifadeyle yeni bir cephe açılmasının, önüne geçilmesi olmuştur. Kısacası III. Artabanus, muhalefet yerine müttefik edinme mantığıyla hareket ederek asker ve kaynak tüketmeden kardeşleri kontrol altına almayı başarmıştır. Asinaeus ve Anilaeus'un meşruiyet elde etmelerinin ardından sahip oldukları konum ve yetkiler konusunda ise kardeşlerin belirli bir bölgeyi, meşru kralın adına ve onun verdiği izinle, kısmi otonomi kullanarak yöneten kişiler oldukları ve burada işaret edilen belirli konumun Nehardea kırsalından ibaret olduğu düşünülmektedir.

Belirtilenlere ek olarak anlatıda özellikle askerî harekâtlar ile ilgili kısımlarda, şabat olgusuna sıkça başvurulduğu da dikkat çekmektedir. Asinaeus ve Anilaeus faaliyetleri kapsamında Parth kuvvetleri ile üç defa karşılaşmıştır. Bunların ikisinde galip gelirken birinde mağlup olmuşlardır. Galibiyet elde edilen iki askerî harekâta şabat gününe işaret edilirken, mağlubiyet sırasında bu güne işaret edilmemiştir. Belirtilen askerî harekâtların gerçekten şabat gününe isabet edip etmediği konusunda bir tespit bulunmak pek olası gözükmemektedir. Ancak taarruzlar gerçekten şabat günlerinde gerçekleştirilmişse, bunun Parthlar tarafından bir savaş taktiği olarak kullanılmaya çalışıldığı söylenebilir. Ancak öte taraftan bu günlerin gerçekte şabata isabet etmiyor olmasına rağmen Iosephus'un bu günlerde gerçekleştiğini belirtmiş olması durumu, yazarın bu figürü elde edilen galibiyetleri yüceltmek maksadıyla kullanmış olma ihtimalini akla getirmektedir.

Kardeşlerin sahip olduğu ve bir süre idaresinde buldukları yapının hâkimiyetini kaybetmesi noktasında ise iktidarların yıkılması sürecinde geleneklerden uzaklaşılması yönetim ile tebaanın arasını açmış, aile içi mücadeleler ve suikastlar yaşanmış, meşruiyet kaynağına karşı bazı girişimlerde bulunmuş ve nihayetinde otorite kaybedilmiştir.

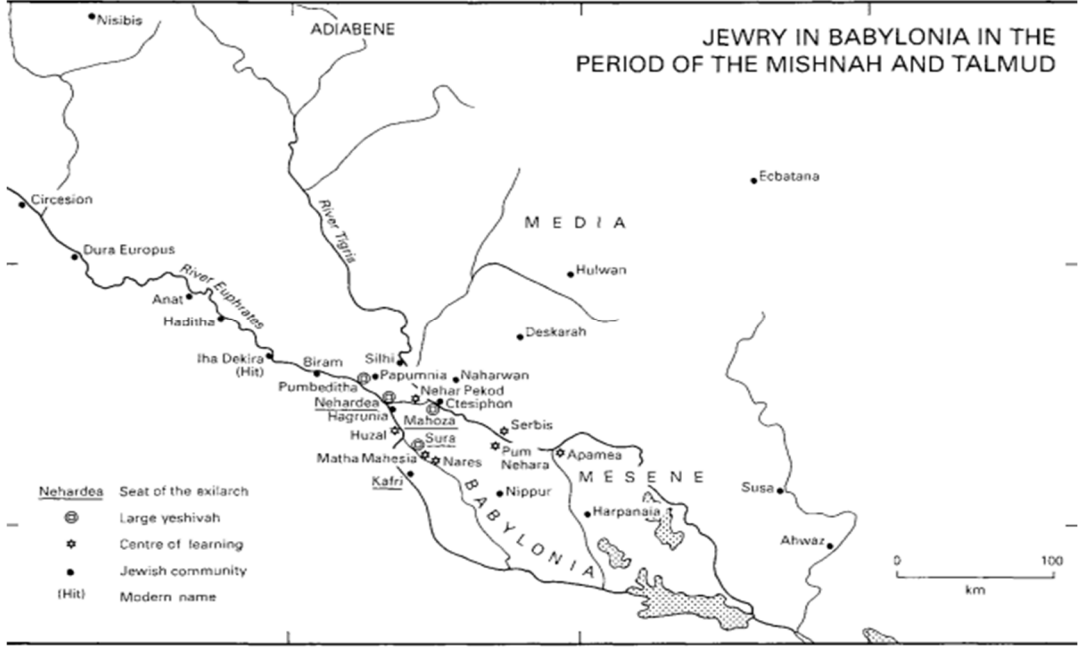
## Kaynakça

- Adam, Baki. "Yahudilik". *Dinler Tarihi El Kitabı*, ed. Baki Adam, Ankara: Grafiker Yayınları, 2018, 62-135.
- Atkinson, Kenneth. *A History of the Hasmonean State: Josephus and Beyond*. Londra: Bloomsbury, 2016.
- Ayverdi, İlhan. "Diyaspora". *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı İktisadi İşletmesi, 2010, 293.
- Babil Talmudu. Kullanılan metin ve çeviri: "Talmud, Babylonian". Erişim: 23.10.2024, <https://www.sefaria.org/texts/Talmud>.
- Bacher, W. "Nehardea (Nearada)". *The Jewish Encyclopedia*, ed. Isidore Singer, New York: Funk and Wagnall Company, 1905, 9: 208-209.
- Bauer, Susan Wise Bauer. *Antik Dünya İlk Kayıtlardan Roma'nın Dağılmasına*. Çev. Mehmet Morah, İstanbul: Alfa Tarih, 2013.
- Berthelot, Katell. *In Search of the Promised Land? The Hasmonean Dynasty Between Biblical Models and Hellenistic Diplomacy*. Çev. Margaret Rigaud, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2018.
- Bivar, A. D. H. "The Political History of Iran Under the Arsacids". *The Cambridge History of Iran*, ed. Ehsan Yarshater, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, 3: 21-99.
- Brenner, Michael. *Kısa Yahudi Tarihi*. Çev. Sevinç Altınçekiç, İstanbul: Alfa Tarih, 2011.
- Brosius, Maria. *The Persians*. Londra: Routledge, 2006.
- Büchler, A. "Anilai and Asinai". *The Jewish Encyclopedia*, ed. Isidore Singer, New York: Funk and Wagnall Company, 1901, 1: 604.
- Cicero. "The Speech in Defence of Lucius Flaccus". *The Speeches: In Catilinam I-IV, Pro Murena, Pro Sulla, Pro Flacco*. Çev. L. E. Lord, Londra: William Heinemann, 1964, 357-478.
- Cohn-Sherbock, Dan. *Atlas of Jewish History*. Londra: Routledge, 1996.
- Curtis, Vesta Sarkosh. "The Iranian Revival in the Parthian Period". *The Age of the Parthians*, ed. Vesta Sarkosh Curtis & Sarah Stewart, Londra: I. B. Tauris, 2007, 2: 7-25.
- Çoban, Bekir Zakir. "Hıristiyanlık Öncesi Yahudilik Tarihi Bağlamında Josephus Flavius". *Bütün Yönleriyle Yahudilik (Uluslararası Sempozyum, Ankara, 18-19 Şubat 2012)*, Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2012, 257-273.
- Dabrowa, Edward. "The Arsacid Empire". *The Oxford Handbook of Iranian History*, ed. Touraj Daryaei, Oxford: Oxford University Press, 2012, 164-186.
- Debevoise, Neilson C. *A Political History of Parthia*. Chicago: The University of Chicago Press, 1938.
- Demir, Muzaffer & Ebru Özer. "Titus Flavius Iosephus'un Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13/75 (2020): 239-256.
- Demir, Muzaffer. "Parth (Arsakid) Devleti'nin Kurucusu I. Arsakes'in İskit Kökeni Hakkında Değerlendirmeler". *OANNES Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/2 (2022): 487-518.
- Demir, Muzaffer. "Parth (Arsakid) Devleti'nin İktisadi Yapısı: Genel Değerlendirme". *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, ed. L. Gürkan Gökçek v.dğr., İstanbul: Değişim Yayınları, 2023, 313-339.
- Diñç, Umut. "Küçük Asya'da Antik Bir Sinagog: Sardis Sinagogu". *OANNES Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5/2 (2023): 817-857.
- Douer, Alisa. *Jews of Iraq*. Berlin: Logos, 2017.
- Ellerbrock, Uwe. *The Parthians the Forgotten Empire*. Londra: Routledge, 2021.
- Errington, R. Malcolm. *Hellenistik Dünya Tarihi MÖ 323-30*. Çev. Gülşah Günata, İstanbul: Homer Kitabevi, 2017.
- Eski Ahit. Kullanılan metin ve çeviri: "Eski Antlaşma (Tevrat ve Zebur)". *Kutsal Kitap ve Deuterokanonik Kitaplar*. Kore: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2015.
- Freeman, Charles. *Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları*. Çev. Suat Kemal Angı, Ankara: Dost Kitabevi, 2013.



- Frye, Richard N. *The History of Ancient Iran*. Münih: Oscar Beck, 1984.
- Gafni, Isaiah. "Anilaeus and Asinaeus". *Encyclopaedia Judaica*, ed. Fred Skolnik, Detroit: Thomson Gale, 2007, 2: 164-165.
- Gilat, Yizthak Dov. "Nehardea". *Encyclopaedia Judaica*, ed. Fred Skolnik, Detroit: Thomson Gale, 2007, 15: 59-60.
- Graetz, Heinrich. *History of the Jews*. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1967.
- Gürkan, Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*. İstanbul: İsam Yayınları, 2012.
- I. Makabeler = Kullanılan metin ve çeviri: "I. Makabeler". *Kutsal Kitap ve Deuterokanonik Kitaplar*, Kore: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2015, 183-223.
- Johnson, Paul. *Yahudi Tarihi*. Çev. Filiz Orman, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2001.
- Joseph. *AJ* = Kullanılan metin ve çeviri: Josephus. "Jewish Antiquities, Books XVIII-XX" in *Nine Volumes*. Çev. Louis H. Feldman, Londra: William Heinemann, 1965, 9: 2-211.
- Josephus. "The Jewish War, Books IV-VII" in *Nine Volumes*. Çev. H. St. J. Thackeray, Londra: William Heinemann, 1961, 3: 504-634.
- Josephus. "The Life, Against Apion" in *Eight Volumes*. Çev. H. St. J. Thackeray, Londra: William Heinemann, 1926, 1: 2-161.
- Kahraman, Özgür. *Eskiçağ Tarihinde Parthlar*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Kessler, Karlheinz. "Naarmalcha". *Brill's Encyclopaedia of the Ancient World, Antiquity*, ed. Hubert Cancik & Helmut Schneider, Leiden: Brill, 2006, 9: 476.
- Kütük, Ahmet. "Tarihi Süreç İçerisinde Nusaybin Yahudileri". *İslami İlimler Dergisi*, 10/2 (2015): 93-115.
- Nana, Mahmut. *Yahudi Tarihi*. Çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge, 2008.
- Neusner, Jacob. "The Conversion of Adiabene to Judaism: A New Perspective". *Journal of Biblical Literature*, 83/1 (1964): 60-66.
- Neusner, Jacob. *A History of the Jews in Babylonia I: The Parthian Period*. Leiden: Brill, 1965.
- Olbrycht, Marek Jan. *Early Arsakid Parthia (ca. 250-165 B.C.)*. Leiden: Brill, 2021.
- Oxtoby, Willard Gurdon. "Babylonia". *Encyclopaedia Judaica*, ed. Fred Skolnik, Detroit: Thomson Gale, 2007, 3: 24-30.
- Pourshariati, Pervaneh. *Decline and Fall of the Sassanian Empire*. Londra: I. B. Tauris, 2008.
- Rawlinson, George. *Parthia*. New York: G. P. Putnam's Sons, 1903.
- Rejwan, Nissim. *The Jews of Iraq*. Colorado: Westview Press, 1985.
- Sandgren, Leo Dupree. *Vines Intertwined*. Massachusetts: Hendrickson Publishers, 2010.
- Smallwood, Mary. "The Diaspora in the Roman Period Before CE 70". *The Cambridge History of Judaism*, ed. W. D. Davies & L. Finkelstein, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, 3: 168-191.
- Smallwood, Mary. *The Jews Under Roman Rule from Pompey to Diocletian*. Leiden: Brill, 1976.
- Smith, Morton. "Asinaeus and Anilaeus". *Encyclopaedia Iranica*, ed. Ehsan Yarshater, Londra: Routledge, 1987, 2: 765.
- Stern, Menahem. "Diaspora". *Encyclopaedia Judaica*, ed. Fred Skolnik, Detroit: Thomson Gale, 2007, 5: 637-643.
- Tacitus. "Histories Books IV-V". *Tacitus the Histories, the Annals*. Çev. Clifford H. Moore, Londra: William Heinemann, 1962, 2: 1-224.
- Tcherikover, Victor. *Hellenistic Civilization and the Jews*. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1959.
- The Merriam-Webster Dictionary*, Massachusetts: Merriam Webster Incorporated, 2004, 806.
- Tosun, Serhat Pir. "MÖ. II. Yüzyılda Doğu'daki Süper Güç Parthlar". *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/1 (2021): 1-17.
- Wiesehöfer, Josef. *Antik Pers Tarihi*. Çev. Mehmet Ali İnci, İstanbul: Telos, 2003.

Yıldırım, Ercüment. “Antik Yazarların Eserlerinde Adiabene Bölgesi ile İlgili Anlatımlar”. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/2 (2021): 485-497.



Kaynak: Dan Cohn-Sherbock, *Atlas of Jewish History* (Londra: Routledge, 1996), 62